

Пер Улов Енквіст
Янгол, скинутий з небес

І. Зачин

Досі зберігаю одну з маленьких дивних записок хлопчика. На цій — лише три слова: «Видихаю своє обличчя». Молитва?

Прокинувся о 3.45, сон досі яскравий і живий. Мимоволі торкнувся пальцем обличчя, щоки.

Відповідь була так близько.

Встав.

Над морем висів дивовижний ранковий туман, сутінь розсіялася, залишивши по собі сіру пелену, не білу, а наче притрушену темрявою. Туман висів за якихось десять метрів над поверхнею води, лискучою і незрушною, наче ртуть. Птахи спали, занурившись у пір'я і в свої сни. Чи птахам сняться сни? Туман стелився так низько, що виднілася лише вода й птахи, протилежного берега мовби й не було, тільки безмежна, чорна, непорушна гладінь і пуста.

Крайня межа. І птахи, занурені в свої сни.

Раптом рух, птах здійнявся у повітря. Звуку не чути, я лише бачив, як він черкав крилами поверхню, відірвався, злетів навскоси вгору: це сталося несподівано, так легко, мов у невагомості. Я бачив, як він здіймався дедалі вище, пірнув у пелену туману й зник. Безгучно.

Я завмер, чекав, але нічого більше не порушило тиші, зовсім нічого. Мабуть, саме так було, коли помер Пінон. Мов птах, який злітає, пнеться вгору й раптом зникає.

Вільний. Чи самотній. Вісім хвилин — це довго? Він полишив Марію, і вісім хвилин вона була сама.

Я записую у щоденнику: «Посмертна фотографія. Раптом він бачить самого себе».

Знак.

Коли Брехт приїхав до Рут Берлау у психіатричну лікарню в Нью-Йорку, щоб забрати її додому, вона поставила вимогу, щоб він забрав і всіх пацієнток з її палати. Він відмовився, і вона залишилася. — Ліпше разом із засудженими, ніж із виправданими.

Вона жила тільки ним. Спершу це було наче й правильно, єдиний можливий спосіб жити. А потім ураз стало несуттєво. Як це трапилося, вона й не збагнула до пуття, просто раптом обернулася

сухою зміною шкірою, покинутою на лісовій галявині. Він її більше не бачив. Ніби її й не існувало. А вона хотіла, щоб її бачили. Людина може жити сліпою, сліпі теж люди.

Але невидимий стає нічим.

Людина не може жити як зміїна шкіра.

Усе, чим вона була, пройшло через нього. Та вона так і хотіла. І він сказав: залежність — уже не кохання.

Зміїна шкіра — не людина. Тоді вона плюнула йому в обличчя, на очах в усіх.

Тепер ретельно записую всі сни. Важливо помітити зміни в снах.

Намагаюся згадати старий сон, в усіх дрібницях.

Здається, було так. Чоловік у крижаній могилі, я не знав, хто він, лежав з розплющеними очима, непорушно втупившись у сірий простір. По його обличчю стікала відтепла вода й замерзала; все лице вкрилося тонкою, прозорою крижаною скоринкою. Крізь неї він міг бачити крушини начебто знайомих речей: крижані брили, сірі хмари, птаха у високості, який рухався мовби тінь; однак скоринка була поганим склом, тож він не мав цілковитої певності, що саме бачив. Усе раптом перестало існувати, коли він помер, але однаково не міг бачити виразно, ще доки жив. Коли випав сніг, стало зовсім непрозоро, і деталі зникли: нарешті він здобув свободу. Останнє, що він побачив, був альбатрос високо в небі — якщо то справді був альбатрос.

Йому він видався павуком, який поволі повз по його обличчю. То старий сон.

К., його дружина і я домовилися про зустріч у його приймальні. Нам треба було разом владнати справи після смерті хлопчика, відіслати його особисті речі родичам. Коли я прийшов на зустріч, решта двоє вже були там.

Вони стояли в темряві, на тлі світлішого вікна, обійнявшись, і здавалися єдиним цілим силуетом. Того вечора його дружина гнівно накинулася на мене. Досі пам'ятаю її обличчя, спотворене люттю, зовсім близько до мого, потік слів і звинувачень, яких я спершу не збагнув.

Справді, я нічого не розумію. Але я намагаюся, достоту, вперше намагаюся, слово честі. Якби вона слухала мене, то й сама усвідомила б це.

— Кохання неможливо пояснити! — кричала вона.

Та якщо не намагатися, якби ніхто не намагався, то де б ми опинилися?

Порятунок Паскаля Пінона з шахти. Альбатрос кружляв угорі, ніби з високості тисячі метрів хотів означити місце, подати знак. Він крутив на всі боки великою головою з чубчиком, наче хотів сказати: он там, не бійтеся.

Провідник уже ввійшов в отвір шахти, стояв при вході, нетерпляче розмахував руками, мовби розтривожений або просто наляканий. Шідлер нерішуче переминався назовні. Піт котився по ньому градом. Унизу, в шахті, — Шідлер це знав, — жив монстр, і він його боявся. Не хотів іти, хоча знав, що мусить.

Але таки відважився. Півгодини вони поволі спускалися дерев'яними східцями, розминаючись з анонімними тінями, що піднімалися з шахти. І мовчали.

Нарешті дійшли.

Спершу він нічого не бачив. При слабкому світлі шахтарського ліхтарика виднілися самі лиш невиразні тіні. Потім у центрі вималювалася доволі конкретна тінь, яка ворушилася майже як жива істота. Світло ліхтарика вихопило з темряви грот, розширення галереї приблизно чотири на три метри і загату з дощок, заповнену сіном та ганчір'ям, точніше важко було сказати. Можливо, то були шматки шкіри або ковдри.

Тінь на лежанці заворушилась і сіла.

— Це не людина, — промовив провідник.

То була істота з чимось схожим на голову, на чорному проваллі обличчя блищали очі. Майже вся голова заросла волоссям. Під головою — тіло, подібне на кінський круп, і кінцівки, які закінчувалися... долонями чи копитами? Неможливо роздивитися. Раптом у ніс вдарив сморід, важкий, ядучий сморід, від якого забивало подих.

— Це не людина, — повторив провідник.

Голова істоти обмотана ганчіркою. Радше чорною, зваляною масою, що колись була ганчіркою. Провідник ступив крок, почав смикати за обвислий кінчик шмаття. Істота запанікувала, відбивалася, обхопивши руками голову. Провідник далі тягнув.

— Він соромиться. Завжди так поводить, бо соромиться показати своє обличчя.

Раптом один клаптик відклеївся, потім ще один і ще.

Почувся гортанний стогін, мов рик до смерті наляканого звіра чи передсмертний хрип бика. Зрештою, все шмаття відвалилося, провідник тріумфально підніс його догори, спокійно й невблаганно освітив ліхтариком постать, яка важко осунулась у темну сіру масу, чи то сіно, а чи обривки ковдри.

Тепер було виразно видно, що то. Надто виразно.

— Це — породження Сатани, — сказав провідник. — Не людина. Ми впіймали його, коли він упав.

Дивина: досі не розвидніло. Озеро чорне. І туман не розсіявся. Я, майже не дихаючи, рахую секунди. Так мало бути. Вперше сама.

Вісім хвилин сама.

II. Пісня про посмертну фотографію

Раніше в мене було всього лише три сни. Я завжди думав, що з людиною, якій сняться лише три сни, щось негаразд. Я не маю на увазі звичайні сни, ті, у яких продовжується минулий день і які відлунням б'ються у темряві. Я кажу про справжні сни, дуже виразні, а тому їх неможливо збагнути.

Мені довго снилися лише три. Людина лише з трьома снами померла, мабуть, дуже рано, майже зародком, залишивши по собі хіба що тіло.

Один із них маніакально повторювався. Я з незнайомою жінкою, бреду засніженими полями десь на російських загумінках. Сонце високо. Жінка дивиться на мене, сміється, підбирає крижинку. І чимось гострим видряпує на ній контур птаха.

Потім підносить крижинку до губ, дмухає на неї. Крижана пташка поволі зникає. Трохи тепла, і витвір мистецтва щез. Що це означає?

Останнього року до снів додався Пінон. Вони з'являються дедалі частіше. Часто переплітаються зі старими. Він — крихітна фотокамера-кулька, яка опускається у мене, спостерігає за мною і моїми снами зсередини, приязно й критично.

Далі розмовляє зі мною устами Марії.

Ось, наприклад: дуже короткий сон з Піноном. Ми йдемо, тримаючись за руки, вулицею чужого міста. Уві сні я наче зовсім маленький, іще зовсім хлопчик, і все ж наші стосунки незрозумілі: чи це дитина — батько, а чи батько — дитина? Я все впізнаю, я всередині свого сну, який сам по собі очевидний і водночас новий. Пінон озирається на мене, повертає голову з великим шахтарським ліхтариком на чолі, я бачу, як ворухнуться Маріїні губи, але ще нічого не чую.

Та все ж розумію: мене пробачено.

Милосердя. Як усе просто буває.

Коли ховали хлопчика, нас було четверо разом зі священником. Священник, я, К. і його дружина.

Троє близьких, можна, мабуть, сказати, хоча не зовсім так. Близькі. Хіба він не мав інших, тобто справжніх?

Кладовище в Уппсалі, найзахідніше й найновіше, там іще не встигли вирости дерева, далі за ним — рівнина; я завжди думав, що жоден покійник не захоче там оселитися. Поволі стихав теплий, чіпкий дощ, священник, очевидно, не знав, кого ховає; він виголосив звичайну надгробну промову, яку виголошують за надто рано померлими молодими людьми — нечувані нісенітниці про те, як це жахливо, коли відходять юні.

Я стояв навскоси позаду К. і дивився на нього. Він не плакав і не підспівував псалом, а я думав: як же шалено він ненавидів цю дитину, чи ким назвати мертве тіло внизу. Ну, так, дитину... Як жахливо він ненавидів колись цього хлопчика, з такою холодною, відчайдушною люстю, якої мені ніколи не забути.

А потім: незбагненне в його любові.

Його дружина, мабуть, мала рацію. Я небагато розумію. Але я намагаюся, вперше по-справжньому намагаюся. Вона повинна нарешті це збагнути.

Юний хлопець пішов з життя. І далі: про жорстокість і несправедливість, проспівали псалом і... згорнули псалтир. Усе закінчилось.

Я подумав: що сталось би, коли б я нагадав, що цей юний самовбивця позбавив життя ще двох молодих, тобто тепер уже мертвих, людей?

Ніяких близьких, лише ми. Певно, вони соромились. Я, до речі, сумніваюся, чи були в нього близькі. Бути близьким важче, це не біологія. Так, певно, ми таки були близькими, принаймні один з нас.

На підлозі сидить кішка, за півтора метра від мене, спостерігає за мною. Я виходжу в іншу кімнату, вона — слідом, знову сідає на такій самій відстані. Намагаюся погладити, відступає.

Вона не може без мене жити, але й не дозволяє себе торкатися. Все непросто. Хто сказав, що буде просто?

Хлопчика знайшли мертвим у камері. Він насунув на голову пластиковий пакет і затягнув його; цього разу йому це таки вдалося, шкідливе повітря не змогло розірвати оболонку й наповнити хлопчика своєю смертельною отрутою.

Зателефонували К. Він зателефонував мені. Коли я прийшов, вони з дружиною вже були там. Панувала тиша, нічого особливого, видно ж було, що сталося. Під кінець одна рука щосили вгатила в стіну, друга

таки спромоглася втримати її. Я нічого не хотів говорити, вони — також. Я припускав, що є доволі запитань, невизначених і безсенсовних, про те, навіщо потрібне людське життя і що означає бути людиною. Недобрі запитання, а якщо не знаєш відповіді, то стає й зовсім зле. Це ж не точна математика, неможливо скласти один плюс один, хоча нам усім цього дуже й хотілось би.

Я, до речі, поступово дійшов до розуміння, що не все в житті математика.

Він лежав там, гарний, колись охайно причесане волосся тепер скуйовджене.

І ще обличчя.

Ми сиділи й дивилися одне на одного. Мені здається, що вони хотіли, аби я сформулював для них запитання, на яке можна дати відповідь, але ж не все так просто.

Запитання, у якому були б хлопчик, К. з дружиною, Рут, Паскаль Пінон, Марія — і, певним чином, я, якщо Гайзенберг має рацію, стверджуючи, ніби той, кому дано бачити, псує всю картину.

Отже: ось запитання, хай і деформоване.

Я знаю К. і його дружину понад двадцять років. Він — лікар у судово-психіатричному відділенні лікарні Уллерокер в Уппсалі; до речі, на цей момент уже розлучений.

Хоча доволі сумнівно, чи можна взагалі розлучитися.

Понад три роки тому вона занедужала на психічний розлад, що б цей термін не означав, у кожному разі, пережила, іншими словами, важкий психічний колапс. Вони розлучені, але її, до певної міри, можна вважати його пацієнткою, що вже, само по собі, є перверзійною ситуацією. Ситуація й справді така.

Двадцять років я їх знаю і нічого не збагнув.

Сам я переконаний, що вона цілком здорова, дивні радше їхні стосунки. Він не може від неї звільнитися. Він розповідав, що вона часто йому телефонує, він знає, що телефонує саме вона, хоча й мовчить у слухавку. Він — теж. Найдивніше, що обоє, здається, змирилися з цим. Він цурався її, розлучився, вона ж несамовито його ненавиділа; я навіть не сподівався, що така ненависть можлива. І от вона телефонує, і вони мовчки стоять, приклавши слухавки до вух.

Він каже, що це своєрідне послання, хай і без слів. Якщо це безсловесне послання, то я, щиро кажучи, не розумію, навіщо їм

телефон. Пісня без слів, каже він. Іноді брудна, іноді чиста.

Я їх не розумію. Якби у них знайшлися одне для одного слова, хлопчик був би живий, а я уникнув би цього всього.

Місіс Портич змінила своє ставлення до мене.

Історію про Пінона та його дружину я почув з двох джерел, але вона — джерело найважливіше. Колись я був знайомий з її онукою, Кетрін, котра подарувала мені постер з двома жучками-сонечками й віршиком про них. Вона розповіла, що в її бабусі був дуже дивний пацієнт. Я написав місіс Портич, поцікавився пацієнтом. Завелось листування, яке, врешті-решт, урвалося.

Вона більше не толерує мене, та я не скаржуся. Останній лист був досить стриманий. Або я її втомив, або вона щось запідозрила. Можливо, я ляпнув щось не те. Вона написала, що відмовляється виконувати завдання. Так ніби я давав їй якесь завдання! До речі, від деяких завдань неможливо відмовитись, я принаймні не можу відмовитися від Пінона.

Тепер уже не можу. Після ситуації, що склалася.

Короткий лист. Вона пише, що розповіла все, що знала, більше нема чого додати. Вона доглядала Пінона весь останній рік, і то було жахливо й нестерпно. Потім у догляді їй відмовили, бо він помер, а її звільнили з лікарні.

Більше нема чого додати. Вона наче й не рада була, що Кетрін колись розповіла мені, що знала. Але то було давно, п'ятдесят років тому, годі щось іще згадати.

Ворожа тональність листа мене здивувала. Вона пише, що не розуміє мого впертого, майже хворобливого («збоченого») інтересу до померлого майже п'ятдесят літ тому монстра (хіба я коли-небудь вживав слово «монстр» у листах до неї?). Не можу ж я мати якихось наукових чи соціально-медичних намірів, пише вона.

Так і є. Тут вона має рацію.

«І все ж, — пише місіс Портич в P.S., — надсилаю Вам на знак припинення нашого листування фотографію Пінона та його дружини. З повагою, Гелен Портич».

Фотографія пересічна, з тих, які використовують у публікаціях, вона ж є на обкладинці книжки Джона Шідлера «Життя монстра» (Бостон, 1934). Я вже її мав.

І ані слова про дитину Пінона в листі.

Часто прокидаюся рано, пишу в щоденнику, доки світло дня поволі скрадається понад озером. Серце мов мішок з піском, так найпростіше.

Здається, якимось я писав до пізньої ночі, пригадую, як взяв віник і підвів підлогу під фікусом у кутку кімнати. Листя опадало щодня, фікус хворів, а може, скидав листя на зміну пір року, хоча й стояв у приміщенні. Хтозна.

Невдовзі він помре, упокоїться у своїй смерті, як птах. На весну, може, знову зазеленіє. У цьому криється сподівання. Хіба я знаю, про що думає дерево, якщо не відаю власних думок.

Потім я заснув. Пізніше перечитав те, що написав за довгі години. Зачепився лише за одне слово: «гастроскопія».

Добре знаю його значення. Рутинне обстеження шлунково-кишкового тракту, мені колись теж його проводили в Академічній клініці Упсали. Таке собі обстеження за допомогою мікроскопічного телевізора. Я міг спостерігати за процесом на екрані.

Спершу знечули гортань. Я лежав на боці, шланг з бічним екранчиком був закріплений біля лівого ока; а тоді через гортань у шлунок ввели крихітну кулясту камеру. Камера мала приблизно півтора сантиметра в діаметрі, але ввійшла легко, дуже легко. А я все бачив у реальному часі й кольорі — геть усе.

Бачив з раптовим, наростаючим, сухим, легким і ледь екзальтованим збудженням.

Спершу камера ковзала вниз величезною, бездонною шахтою, криницею з майже білими кільчастими стінами; однак криниця мала дно, щось подібне на риб'ячий рот з м'якими, схожими на пелюстки губами, які поволі розтулилися; око опустилося в риб'ячий рот, просто-таки спокусливий беззубий рот; губи й пелюстки пропливали повз око, лагідно терлися об нього.

І раптом ми опинились у печері.

То була гігантська печера, велетенське підземелля під біло-блакитним миготливим куполом, який де-не-де мінився рожевими відтінками; купол здіймався розлогим склепінням над озером на дні печери: то було радше море, море слизу з жовтими пухирцями на поверхні, живе море, яке ворушилося й мінялося, море Соляріс; море, яке, здавалося, говорило, висловлюючись у спосіб, якого я не міг збагнути й витлумачити. Потім око знову зарухалося далі, дуже поволі, над самою поверхнею цього живого моря, яке намагалося повідомити

мені щось таке, чого я не розумів, але дуже хотів пізнати, дуже хотів. Око не спинялося, рухалося близько-близько від поверхні, обережно поринало на саме дно печери, туди, де невиразно виднілися обриси входу — рот, який ворухився так само, як ворухилося, пульсувало й промовляло все інше. А тоді, раптом, уперше з приголомшливою силою, яка ледь не вбила мене, я усвідомив, що перебуваю всередині себе.

І тоді, тієї миті, я побачив себе. Хай особливого, не того, до якого звук і який, можливо, був істинним — однак, імовірно, лише тому, що я до нього звук. Ні, таки незвичного. Я побачив. То була не просто людина, анатомія, то був я сам.

То був я. Таким я був на вигляд. Те, що ворухилося, пульсувало, розбухало, опадало, говорило, безгучно ворухачи губами, — був я. Наївно було приймати все за даність. Тепер я вперше побачив самого себе, звичайно, лише частину, але так, як вартувало би побачити і решту того, що було мною.

Уперше. Ніякої математики.

Я лежав у стані абсолютної, паралізованої німоти, не дуже пригадую наступні події. Око опустилося в нижній рот крізь червоні хиткі рослини, які тулилися до його стінок; потім ми знову почали підніматися через велетенську печеру, вгору шахтою кольору слонової кістки. Думаю, у мене брали щось на аналізи. Мабуть, так і було. Та оскільки я не подорожував до центру Землі крізь Геклу, а лишень побачив часточку самого себе, то не можу сказати твердо.

На тому все закінчилося. Я довго лежав на маніпуляційному столі й втуплювався у стелю; медсестра схилилася наді мною, запитала, чи добре я почувуюся. Я кивнув. Звісно. Чому б я мав недобре почуватися?

Кілька хвилин я спостерігав за самим собою. Побачив себе майже таким, як мене бачили інші, нічого мені про це не кажучи. Це лякало. Я побачив фізичне в собі, та все ж не тільки. Мені хотілося прокинутись від паралічу, та я не міг ворухнутися. Лежав на самоті і думав: отже, то був я. А якщо я, то, вочевидь, існує і щось інше, можливо, континенти чогось іншого: ще один рот, який міг би розтулитися і впустити в себе око, і ще один, і ще...

Все можливо. Те, що я побачив, було всього лише початком. І я відчував, як шалено билося в грудях серце.

Останнім часом я нечасто сплю після четвертої ранку. А навіщо?

Сидячи при вікні й спостерігаючи, як ковзає понад озером світанок, я зазвичай записую слова. Короткі слова-коди для поступового створення таємної мови дійсності, яку я так добре знав, але ніколи раніше не розумів.

Цього ранку слово «плавець».

Я миттю здогадуюся. Це фільм, який я бачив одного разу, дуже слабенький фільм, називався «Плавець», начебто за участю Берта Ланкастера. Я спізнився на п'ять хвилин, пропустив початок, але йшлося, здається, про чоловіка з Каліфорнії, який раптом опиняється за кілька кілометрів від свого дому. Між ним і домом — цілий ряд вілл, усі з басейнами. Він вирішує плисти додому, від одного басейну до іншого, через десятки басейнів, які належать його сусідам і друзям.

Біля кожного басейну чоловік зустрічає друга, або подругу, або давню коханку. З усіма заводить розмови. Впродовж фільму тон його друзів стає дедалі ворожішим, дедалі злішим, це відбувається непомітно, та все ж відбувається. Раптом — схоже, що слово «раптом» постійно спливає у моїй пам'яті, ніби воно і є грізним ключем до всього, що діється, — раптом обличчя всіх друзів стають неймовірно ворожими. Постає питання, чи ці друзі любили його коли-небудь. А можна запитати, чи бачив він коли-небудь самого себе.

Пригадую, що це був дуже поганий фільм, який я все ж запам'ятав, на відміну від інших поганих фільмів. І дуже страшний. Закінчення не пригадую. Лякав ризик раптом бути побаченим, а може, навпаки.

Чи ідентичні ці два кути зору? Страх бути побаченим і страх не бути побаченим?

Я лежав на маніпуляційному столі, дивився у стелю, а серце гупало й гупало.

Здається, колись давно я вже бачив себе самого. На одну дуже коротку мить, коли мені виповнилося шістнадцять.

Я зовсім не пам'ятаю свого батька, він помер, коли мені було шість місяців. Це сталося у березні. Маму висадили біля тартака, вона брела снігами до узлісся, де стояв дім; надворі споночіло, у вікнах було темно; поки батько вмирав, мене забрала до себе сусідка, яка мешкала за кілометр від нас. Хтось у селі за місяць до того напрозорив, що помруть троє чоловіків, і троє чоловіків померло: тому селянинові наснилося, що впали три сосни, і, прокинувшись, він зрозумів: то був

знак. У тих краях усе було сповнено таємних знаків, які можна витлумачити, та іноді мені ставало дивно, що ж іще могло щонаочі снитися цим норланнським лісорубам, як не повалені дерева: дерева ж падали весь час. Один наш сусід, на якого звалилася сосна, пролежав придавлений у глибокому снігу двадцять годин, а коли його знайшли, він уже замерз. Вільною правою рукою написав пальцем на снігу останнє послання: КОХАНА МАРІЄ, Я... а далі не дотягнувся. Дерев падали постійно, але не завжди таїли в собі пророцтво; тутешні люди навчилися розрізняти сни.

Водій автобуса, Марклін, обернувся і запитав пасажирів, чи не зголосився б хтось провести її додому, але вона не захотіла.

Коли мені виповнилося шістнадцять, я вперше побачив батькову посмертну фотографію. Вона лежала серед інших карток, які вже траплялися мені на очі. Деякі мені подобалися, інших я не розумів. На одному фото батько сидів на моріжку, перед ним — таця з кавою, він у вихідному твідовому костюмі й білій сорочці, в очах дивний лукавий погляд, який зовсім не відповідав моїм уявленням про батька, щось тут було не так; я давно собі вирішив, що визначальне у ньому має бути визначальним і в мені, однак тут було щось не те. Повертаючись вечорами з лісу додому, він писав у нотатнику вірші; після його смерті нотатник спалили, бо писати вірші вважалося гріховним заняттям. Поки що все сходилося.

І ось раптом, коли мені виповнилося шістнадцять, я побачив посмертне фото.

У тих краях існував звичай фотографувати покійників у труні. Іноді ті фото вбирали в рамку й ставили на комод — такий собі горизонтальний портрет. Проте посмертного зображення батька я ніколи не бачив. І ось несподівано знайшов його, у білому конверті.

Назавжди запам'ятаю ту мить. Відчуття, ніби хтось зацідив в обличчя. Я оніміло витріщався на картку, доки врешті збагнув, хто на ній. Я тримав фотографію у руці; здалося, що бачу себе самого. Це я там лежав, жодного сумніву, страшенно схожий, помилки бути не може. Кожна риса моя.

Напевно, це таки я. Одного не міг второпати: чому я лежу в труні.

Потім я збагнув, що це мій батько.

Ніколи не забуду тих секунд. Я вперше побачив самого себе. Тоді мені було шістнадцять, і мине ще тридцять років, перш ніж я вдруге

побачу себе.

III. Пісня про шахтарську лампочку

Хлопчик дивився на К., вони йшли лікарняним парком, тримаючись за руки, мовби хлопчик був батьком, а К. — дитиною. Хлопчик не зводив з нього очей з глибини свого невимовного страху, його очі промовляли: «Пусте... Я тобі прощаю».

Хоча насправді мало бути все навпаки. Милосердя. Ось як просто все буває.

Колись я думав, що історія — це ріка, що все — ріка, велична, спокійна, яка плине вперед, як дивовижна оповідь, що невблаганно веде до впадіння у море.

Однак непокєднуване, те, що його тобі найважче збагнути, зовсім не ріка, воно зовсім не веде одне до другого, невблаганно й невідворотно.

За цим треба пильно наглядати, доки раптом...

Дружину К. поклали в клініку Уллерокер 12 жовтня 1981 року, того вечора, коли вбили їхню доньку.

Історія така.

Роком раніше вони розлучилися, а до того ще рік жили окремо. Вона отримала опіку над дівчинкою, якій на той час виповнилося вісім років. Розлучення було непростим, я, так би мовити, спостерігав його зблизька. Брутальним чи сповненим ненависті, не знаю, як описати. Через кілька місяців після того, як К. пішов з дому, його дружина прочитала статтю про молодого вбивцю, без сумніву, психопата, якого посадили в закрите відділення в Сетері. Чоловікові було двадцять два роки, йому дали прізвисько «Вовк із Сетера». Він був розумним і тонкочулим юнаком, якому всі симпатизували; щойно відслужив в армії і ось цілком незбагнено, на перший погляд, без будь-якої причини, вбив шестирічну дівчинку.

Знічев'я позбавив її життя. Не міг пояснити чому. Начеб ніяких сексуальних мотивів, не гвалтував. Просто вбив.

Його замкнули в Сетері.

Проте за якийсь час серед пацієнтів поширилися чутки, що він таки згвалтував дівчинку, а потім задушив. Якось уночі, через два місяці після того, як його посадили в психіатричну клініку, двоє інших пацієнтів прийшли в його камеру. Доти він відмовлявся розмовляти з

будь-ким. Треба сказати, що вбивці дітей на сексуальному ґрунті — він не був гвалтівником, але його таким вважали — перебувають в останньому колі пекла, однаково, чи в тюрмі, чи у психіатричній лікарні закритого типу. Вони існують у тіньовій зоні, самі по собі, й зазнають крайньої зневаги з боку інших в'язнів.

Двоє чоловіків увірвалися в його камеру.

Можливо, вони перебували в стані сп'яніння або під дією наркотиків; хотіли провчити негідника, накинулися на нього, притиснули подушкою голову й шепотіли, що ось зараз покажуть йому, де раки зимують, на все життя запам'ятає, якщо таке життя хоч ламаного гроша варте. А тоді стягнули з нього штани. І залишили відмітину. Або ж, як записали в протоколі, завдали важких ножових поранень у пах.

Коли примчала охорона, чоловік сидів сам на ліжку й кричав, неясно чому обгорнувши голову простирадлом.

Може, соромився, припустив один з охоронців.

Про той випадок писали в газетах. Ніхто не знав, звідки взялося прізвисько *Вовк із Сетера*. Він зовсім не був схожий на вовка. Бувають і страшніші злочини, ніж той, що його скоїв він. То не був сексуальний злочин. Просто не піддавався поясненню і тому, мабуть, лякав.

К. вважає, ніби саме те, що історія не піддавалася поясненню, спонукало його дружину завести листування з хлопцем. Коли його перевели в клініку Уллерокер, вона прийшла на провідини.

Так усе й почалося.

Записую у щоденнику: крижана могила.

Тобто: мертвий Фінн Мальмгрен^[1] у крижаній могилі. Вони прямували на південь, по допомогу. Двоє італійських побратимів Мальмгрена вирубали в кризі могилу, майже роздягнули його й покинули ще живого напризволяще. В дитинстві саме ця картина найсильніше врзалася в мою свідомість: я уявляв собі, як знайшов Фінна Мальмгрена в його крижаній могилі, мертвого; як тонка крижана скоринка покриває його тіло, голову й обличчя; уявляв, як він лежав там з розплющеними очима, дивлячись угору крізь ту крижану оболонку, і як помирав, спостерігаючи за гігантським білим птахом, можливо, альбатросом, який кружляв і кружляв розмитою тінню високо в небі.

Картина водно поверталася з маніакальною впертістю. Сповнений насолоди страх жити й умерти під крижаною шкаралущею. Можливо, більше насолоди, ніж страху.

Кабінет К. виходить вікнами на лікарняний парк. Йому видно, коли вона з'являється. Їхні стосунки ненормальні. Хоча, з іншого боку, що зараз можна вважати нормальним?

Його дружину поклали в лікарню, вона сама наполягла, та я не певен, чи була в цьому необхідність. Можна сказати: вона замикається в лікарняних стінах, ховається за ними. Коли їй хочеться побачитися з К., вона — завжди в своєму зеленому дощовику — приходить, непорушно стоїть під деревом і дивиться на його вікно. Сам він ховається за шторою. Упевнившись за якийсь час, що він її побачив, вона рушає до корпусу 32, у льох, твердо знаючи: він прийде.

Дуже важко збагнути ненормальне, яке, на позір, цілком звичне; з раціональним злом можна впоратися, з нераціональним — ні. Я знайомий з К. та його дружиною понад двадцять років, однак не розумію їхньої одержимості. І відчуваю, до того ж, дедалі більшу неприязнь до неї. Вони шалено ненавидять одне одного і водночас не можуть звільнитися від взаємної залежності.

К. розповів, що відбувається. Вона спускається в льох корпусу 32, де зберігають усілякий реманент, джутові мішки й газонокосарки. Вона йде туди. Він за нею.

Там вона лягає на мішки, праворуч від газонокосарок, і знімає труси. За мить з'являється К. І вони кохаються.

Ось так. Вона хвора. Він її ненавидить. Вони кохаються.

Хлопчика — чомусь вони називають його просто хлопчиком — перевели в Уллерокер. Вона провідувала його, і за якийсь час щось сталося... гм, не знаю, що сталося. І вона не знає. Гадаю, це можна назвати своєрідною закоханістю.

Своєрідною, так. Того року я жив за кордоном і не бачив розгортання подій зблизька. Принаймні не так зблизька, як згодом. Не так, як тепер.

Ось що сталося. Хлопчика почали відпускати з лікарні. Дружина К. мешкала на Шкільній вулиці, разом з донькою, і з хлопчиком зустрічалася дедалі частіше. Вона каже, що кохала його, дала ключ від свого помешкання. Однієї п'ятниці 1981 року він прийшов на дві години раніше, ніж зазвичай, дівчинка була вдома сама, вона, до речі,

дуже добре до нього ставилася, вони грались, як двоє дітей. Хлопчик прийшов зарано, у помешканні дівчинка була сама, вони почали складати пазли й гралися приблизно півгодини, викладаючи велику карту Швеції, а через півгодини він її раптом задушив.

Задушив її. Це правда. Він її задушив.

Ніякого сексуального насильства не було.

Ніяких причин.

Коли дружина К. повернулася додому з пакетом з винної крамниці, він сидів на розкладному дивані, підтягнувши під себе ноги й обхопивши руками коліна; у кімнаті панувала сутінь, він увімкнув грамофон.

Слухав платівку Рода Стюарта «Sailing», вочевидь, ставив її знову й знову, просто простягав руку, переставляв голку, і в кімнаті знову гриміла музика. Вона зменшила звук, запитала, як він почувається, але відповіді не дочекалась. Узагалі ніякої відповіді. Він лиш підспівував стиха. Тоді вона помітила торбинку доньки й запитала, чи та кудись вийшла, але хлопчик мовчав, а вона питала знову й знову.

Зрештою, він підвів на неї сповнені страху очі, того страху їй ніколи не забути; його погляд пропік її наскрізь, навічно, спопелив її, обернув на пекло наступні роки, випалив у ній геть усе. І тоді вона закричала, кинулася до телефону, зателефонувала К.

Платівка закінчилась, але хлопчик більше не переставив її. Вона зателефонувала, і К. прийшов.

К. розповів у загальних рисах, не вдаючись у подробиці. Прийшов, почав шукати дівчинку. Знайшов її у висувному ящику дивана, на якому сидів хлопчик. Мертву. Хлопчик задушив її, запхав у диванний ящик, сів зверху й поставив платівку.

Ось як було. Як не дивно, К. ударив дружину. Не хлопчика.

Я його розумію, певною мірою.

Не дуже приємно писати про ненависть чи бачити її.

Коли все було позаду, через два дні, я вперше побачив К. Одержимість, з якою він описував, що вчинить з хлопчиком; жаль, що пацієнти Сетера вже сподіяли з ним те, що сам К. хотів учинити; ледь не насолода подробицями помсти.

Роздумуючи про те, що сталося потім, я багато чого не можу збагнути. О, забув про один момент: його тон. Невимовлене, однак виразне звинувачення, мовляв, дружина діяла холоднокровно:

бажаючи помститися чоловікові за те, що він її покинув, злигалася з хлопчиком. Чудово розуміючи наслідки. Вона вчинила своєрідне вбивство, хай чужими руками, у якому її абсолютно неможливо звинуватити. Вчинила помсту. Вона ж знала, що К. любить донечку.

Звісно, абсурд. Цікаво, а може, вона, мовчки стоячи зі слухавкою біля вуха, сприймала все наче пісню, пісню зла, що зависла в повітрі. А потім вони зустрілися у льоху з джутовими мішками й газонокосарками й злягалися чи кохалися, хай як воно називається.

Це правда — те, що вона виплюнула мені в обличчя, — я не розумію. Не треба намагатися пояснити кохання. Та якби не намагалися, що було б з нами?

Сьогодні вночі наснилася коротка розмова з Рут Б. Її тон видався звинувачувальним: я шалено захищався. Погодився: гадаю, твоя правда. Я був боягузом. Та вперше в житті я намагаюся, посправжньому. Вона сумнівається. Я повторюю: «Так є. Це правда».

Вона мала з собою картонну коробку для капелюшків. Як завжди. Коробку з головою Брехта.

Дивно, але вона так нічого й не досягла. Написала лише маленьку збірку оповідань під псевдонімом. Ще, листи, звісно. Цікаво, що вона б написала про Пінона. Цікаво, що вона написала б про Пінона.

Останні роки в Берліні вона завжди ходила п'яною і дуже неохайною, була зовсім не такою, як раніше; їй не дозволяли бачитися з Брехтом, його не було вдома, хоча вона знала, що він удома. Вона ж знала: щойно він поговорить з нею, відразу зрозуміє, що вони нерозлучні. Коли вона одного разу спробувала заговорити з ним у фойє «Берлінер Ансальбль», в антракті прем'єри, він відмовився підтримати розмову, і тоді вона привселюдно плюнула йому в обличчя.

На публіці. Про неї чимало пліткували.

Він більше її не потребував. І все ж у старості вона дуже добре пам'ятала, яким він був самотнім, як одного разу вона бачила його самотнього в темряві саду, він мочився, і плакав, і бурмотів, що лише собака й Рут його розуміли. Інші бажали хіба лише ролей. Він бурмотів це під берізкою. А от у фойє відмовився хоч би слово промовити, і тоді вона плюнула.

Вони так і не позбулися одне одного.

Після його смерті, коли їй було дозволено виявляти почуття до нього, знову наче настали гарні часи. Він помер, вона була жива й

відчувала дивну свободу та близькість до нього.

То були їхні найкращі часи, коли він помер.

Вона замовила його гіпсову голову за посмертною маскою. Ту голову завжди носила з собою. Завжди, завжди.

Вона тримала її в картонній коробці-капельюшниці. Лікуючись від запущеного алкоголізму в психіатричній клініці Східного Берліна, вона часто ставила маленькі вистави для пацієнтів. Голова Брехта завжди стояла на столі.

Вечорами її можна було побачити на ліжку з відкритою картонкою; вона тихо й довірливо розмовляла з Брехтом, та іноді сердилася, викрикувала спрямовані до нього лайливі слова; бувало, вважала його поведінку не гідною прощення і тоді закривала кришку, запихала коробку на верхню полицю шафи і, люто сиплючи прокльонами, погрожувала ніколи більше її не виймати.

Персонал знав, хто вона, і не втручався.

Найчастіше Рут усе ж тримала коробку на виду, з відчиненою накривкою; іноді виймала голову. При цьому вона бувала напідпитку, для лікарів залишалось загадкою, як їй це вдавалось, бо алкоголь був їй суворо заборонений. Якщо Рут щастило роздобути пляшку, персонал негайно її відбирав. І все ж вона сиділа в палаті перед коробкою з його головою, схлипувала й белькотіла заколисливо: маленький Брехте, маленький Брехте, яким ти був милим, лише я і собака любили тебе по-справжньому, іншим потрібні були тільки ролі, маленький Брехте, маленький Брехте, правда ж, нам добре зараз удвох?

Він сидів, примружившись, у своїй коробці, з легкою ніжною усмішкою на устах. Згодом виявилось, що вона попросила когось видовбати дірку в голові й приробити дверцята в потилиці і зберігала там маленьку пляшечку віскі.

Це все, *apropos*^[2], про посмертне фото мого батька... або ж про мене, як вам буде завгодно.

Його звали Паскаль Пінон, він народився з двома головами.

Друга голова була жіночою.

Коли мова заходила про Пінона, завжди виникала миттєва розгубленість, як його трактувати — «він» чи «вони», ніхто не міг визначитися. Коли перші чутки про їхню дивну історію кохання поширилися світом — одного разу в лютому 1022 року, — вони жили в

шахті на півночі Мексики. Там вони перебували, там виконували своє призначення, яке полягало не в роботі, а радше в існуванні.

Вони існували. І водночас були бранцями. У цьому полягала їхня життєва місія.

Можна сказати: навесні 1922 року вони стали видимими. Чутки дісталися цивілізації і сягнули вух імпресарію на ім'я Джон Шідлер із Сан Дієго. Він розшукав їх, він зробив їх видимими. Вони й раніше існували, однак видимими не були. Так буває з багатьма людьми. Але він зробив їх видимими. Він назвав їх подружньою парою, найсенсаційнішою закоханою парою на західному узбережжі Америки — спершу як приклад нерозлучного нещастя, потім — як приклад нерозлучного щастя.

І в смерті нерозлучні. Подружжя з усіма його добрими й поганими сторонами, яке неможливо розірвати. Можна ще сказати: він показав їх нам як символ.

Коли Пінона знайшли, він жив у мідному руднику на півночі Мексики. Ніхто не знає, звідки там узявся. Ніхто не знає ні місця, ні дати його народження, ні ким були його батьки. Можливо, вони його соромилися. На похорон Пінона ніхто з рідних не приїхав. Найшвидше, він народився на початку вісімдесятих років XIX століття, точніше встановити не вдалося. Він народився монстром.

Монстр — це правильне визначення. Він сам називав себе так.

Одна його голова, нижня, була головою чоловіка, цілком нормальною, може, навіть вродливою. Свою чоловічу голову він носив високо і дещо штиво, з сумовитою гідністю. Він мав дбайливо доглянуту густу бороду. Але поверх цієї нижньої голови росла інша, пробивалася, мов брунька з чола, схожа на бранку, котра розпучливо намагається вирватись зі своєї тюрми, але марно, тож, наполовину замурована, приречена на пожиттєве ув'язнення.

Ця друга, верхня, голова була жіночою. Двоголовий Паскаль Пінон зображений на численних фотографіях 20–30-х років; останнє фото було знято за кілька днів до його смерті. Тоді він уже мав певну міжнародну славу, про нього написано біографію, опубліковану вже після його смерті. Біографію написав імпресарію Джон Шідлер — «Життя монстра».

Фотографій чимало.

На всіх — вираз туги й гідності; ніби обидві голови завжди дивилися в камеру з усвідомленням того, що згодом їх ніхто не розумітиме, що ті, хто розглядатиме світлини, ніколи не зуміють зрозуміти. Можна сказати: Паскаль Пінон носив свою другу голову, як шахтар носить на чолі ліхтарик. Так він і носив її: як шахтар мідного рудника носить ліхтарик у темряві, яку сам собі обрав для існування; так само він ніс її крізь неймовірне сяєво життя. Ось тільки той ліхтарик не давав світла. Фотографії свідчать про інше: через цей ліхтарик радше всотувалася п'тьма, в неї і в нього.

Спершу цього не можна було собі уявити.

Справді, годі було осягнути, що верхня голова має свою ідентичність, що вона особистість, людина. У дефініцію «людина» входило щось більш значне, більш абсолютне. Про Пінона весь час думали як про чоловіка. Означити обриси людини можна, лише окресливши всі її межі як єдиної цілості. Отже, та жінка була частиною Пінона.

Згодом про нього почали говорити у множині. Причина дуже проста: всі, зрештою, зрозуміли, що він сам про себе так говорив. Пінон дав їй ім'я: Марія. І все стало зрозуміло. Тоді й вона почала існувати.

Спершу існував лише він. Потім він дав їй ім'я. Тоді й вона почала існувати.

Сталося так, що чутки про них дійшли до цивілізованого світу завдяки імпресарію з Сан Дієго. Його звали Джон Шідлер, він був власником невеликого мандрівного цирку. Шідлер поїхав у Мексику, щоб переконатись у правдивості чуток. За його словами, він прибув на місце, виснажений, спітнілий, ходив селищем, розпитуючи місцевих мешканців і шахтарів. Але ніхто не чув про монстра з двома головами.

Ніхто.

До того ж, люди, яких він розпитував, виявляли певну ворожість, а він не розумів, чому. Але ось як він трохи мелодраматично пише в своїй книжці: «Просто над входом у рудник я побачив високо в небі білого альбатроса, який кружляв сягнистими колами, мовби показуючи мені місце; і тоді я, незважаючи на ворожість шахтарів, набрався відваги, ввійшов у шахту і знайшов те, що шукав».

Схоже на те, що не обійшлося без хабаря.

Проблема виявилася в тому, що Пінон справді існував. Але його тримали в шахті не як робітника, а як заручника. Його утримували там як своєрідний амулет. Забобонні шахтарі, пише Шідлер, вважали монстра дитям Сатани, отож, завдяки щасливому випадку, у них з'явилося власне дитя пекла.

Його тримали як оберіг, бо ж не міг Сатана дозволити, щоб обвалився рудник і поховав під собою одного з його дітей.

Наче скинутого з небес янгола, його тримали як оберіг від самого зла.

Керівники рудника, до яких відразу вирушив Шідлер, мали засоромлений і занепокоєний вигляд. Вони стверджували, що не поділяють забобонність шахтарів, але погоджуються, що Пінон сприяє своєю присутністю спокою в шахті. Водночас вони боялися, що історія потрапить у пресу і вибухне скандал.

Імпресарію відвели до Пінона.

Пінона утримували в невеликому розширенні рудникової галереї. Добре годували й поїли, однак посадили на прив'язь. Він лежав на лежанці, застеленій соломною і шматками шкіри. Щодня прибирали екскременти.

Вочевидь, імпресарію провів успішні перемовини з начальством, то погрожуючи, то улещуючи хабарями. Пінона, звісно, про згоду не питали. Лише через кілька років хтось його запитав, чи почувався він щасливим після звільнення. Тоді він дуже коротко відповів:

— Марія хотіла.

Але то було значно пізніше, у той період, коли він назвав її іменем і оточення зрозуміло, що вона існує як людина.

Він майже ніколи не говорив про час, проведений у шахті.

Одну деталь згадував: він обмотав її ганчіркою, щоб захистити. Від чого захистити, так і не сказав. Може, від бруду, може, від сторонніх очей. Час у шахті називав нещасливим. Він сидів на соломі з кайданами на ногах і з її обмотаною головою, вони між собою не ладнали. Те, що вони не могли поладнати, робило його нещасливим. Приязні між ними не було, радше навпаки. Іноді, сидячи в пільмі, він її ненавидів. Їхнє кохання почало давати паростки, коли змінилися зовнішні обставини, коли вони вийшли з шахти на світло. Вперше воно проросло у березні 1922 року, а потім розквітало дедалі пишніше.

Під кінець можна було говорити про незрушну любов, за одним лише винятком.

У розмовах з Гелен Портич, медсестрою, яка доглядала його в останній рік життя, він розповідав це приблизно так. Говорив дуже короткими, наче несміливими реченнями; про життя у шахті й про ставлення Марії до нього (коли вони сиділи ув'язнені в темряві) він казав, що ніколи по-справжньому не розумів, чого вона хоче. Відчував лише, що вона ним не задоволена. У його голові день і ніч звучав протяжний стогін, безконечне тихе скімлення.

Тому їхні стосунки не були щасливими.

Хіба могло бути інакше, казав він. Хіба міг він любити безугавні, жалібні стогони? То було нестерпно. Яке там кохання.

Її голова менша за його голову.

З шахти їх вивели вночі, альбатроса ніде не було видно. Імпресаріо поселив їх у готелі, щоб відмити. Не з першого разу, бо бруд в'ївся у тіло, але він заплатив за допомогу перукареві. Той їх постриг, кілька разів викупав, і з кожним купанням їхня шкіра світлішала. Поволі, наче таїна, проступали їхні обличчя, як проступають риси на проявлених фотографіях.

Наступного дня вони подалися на північ, отоді Паскаль Пінон уперше побачив у дзеркалі свою дружину.

Тоді він уперше побачив її. Потім він часто її бачив. Йому подобалося дивитись на неї.

Потім вона здавалася йому красунею.

Тепер він бачить у дзеркалі її обличчя з мигдалевидними, дуже гарними очима, високими вилицями, витонченим носиком. Усе, що вважав бридким у собі, видавалося гарним у ній. Доки вони животіли в шахті, він її соромився. Розумів, що саме Марія робить його інакшим, тому й соромився. Тоді ще не знав, яка вона вродлива. Міг лише обмацати її рукою — ото й усе. Він підносив руку, гладив її личко, але дотики й натяку не давали на те, що її очі гарні й мигдалевидні, і що її вилиці високі, і що її носик витончений, а ніздрі тріпотливі, а ротик чуттєвий. Він торкався її руками й гадав, що вона бридка. Він же бачив гидливість у поглядах шахтарів, коли ті підходили зі своїми ліхтариками й зривали пов'язку з її голови. Інакше звідки взятися в їхніх очах страху? Тому й замотував її голову в ганчір'я. Тепер же,

коли імпресаріо відмив їхні обличчя від п'янки, постриг і простягнув дзеркало, він побачив її вроду.

Найживішими виявилися очі: вони весь час кліпали, іноді збентежено, іноді сумно й наче сповільнено. Видно, як вони за всім спостерігали, як метався погляд: якщо хтось несподівано заходив, повіки здригалися, погляд шугав туди й сюди, вона заспокоювалася лише за кілька секунд. Іноді очі кліпали нетерплячіше, ніби вона намагалася привернути увагу оточення або хотіла щось сказати.

Або іноді, коли він стояв перед дзеркалом, здавалося, ніби вона хотіла заборонити йому розглядати себе.

Вона була схожа на ввійману лань з наляканими очима й тремтливими повіками, з безпомічністю в погляді; очі мовби намагалися щось сказати, всі поступово це збагнули, але що саме, зрозуміти було неможливо.

Лише одна людина мала ключ до таємниці: Паскаль. Лише він.

Жовтень. Лист від К. У ньому знову про хлопчика.

Вісім разів він намагався вчинити самогубство, доки врешті йому це вдалося. Він наче доносив свої самогубства їм, не для того, щоб його врятували, що було б звично; ні, він наче їх пропонував. Усі спроби були незграбними, іноді просто комічними. Першого разу він скористався годинником, тобто годинниковим браслетом, сталевим штифтиком, яким браслет прикріплюється до годинника. Ним хлопчик спробував проколоти собі вену. Він копирсався і копирсався маленьким тупим штифтом, доки таки не проколов крихітну дірочку, з якої ледь цідилася кров. Сміховинна спроба.

Пригадую один старий фільм, у якому йшлося про важко пораненого в Першу світову війну американського солдата, зі спотвореним обличчям і паралізованим тілом. Він не міг розмовляти й рухатися — нічого не міг, працював лише мозок. У лікарні вважали, що в чоловіка відсутні всі відчуття. Та все ж у ньому підтримували життєдіяльність винятково з експериментальною метою. Одна доглядальниця зацікавилася цим живим трупом. Через рік їй вдалося створити певний код, який давав змогу спілкуватися: чи то посмикування вуха, чи зміни в диханні. Забув...

Ця доглядальниця потай налагодила зв'язок із тим, кого вже не вважали людиною: таємне спілкування між людиною і не-людиною. Зрештою отримала від нього першу, дуже коротку вістку.

Дуже коротку. Лише два слова: Вбий мене.

Найкоротше відоме мені визначення того, що означає бути людиною: право вимагати припинення свого існування. Своєрідна межа?

Інколи її очі наповнювалися слізьми.

Чи плакала вона в руднику до їх звільнення, не знає ніхто. Сам Паскаль не хотів розповідати про той період, ніяк. Уперше її слези побачили влітку 1926 року, коли в їхньому сімейному житті настала криза.

Удруге — коли він помер.

Зазвичай вона не плакала.

Все своє життя Марія була бранкою його голови, довго вважали, ніби вона німа. Пінон так не вважав, саме він змусив усіх це зрозуміти. Так само неквапно, як імпресаріо весняної ночі 1922 року у ванні готелю відмивав її людську сутність, так само спроквола до всіх прийшло розуміння, що вона не німа.

Марія ворушила губами, але ніхто не міг витлумачити, що вона силкувалася сказати. Рот маленький, дуже гарно окреслений, вона часто ворушила губами. Іноді всміхалася. Ніхто не розумів. Те, що намагалися промовити рот і губи, залишалось незбагненим. Звук не міг з них зірватися, бо вона не мала ні легень, ані гортані, ані голосових зв'язок. Але мала язик і рядок дуже дрібних, на диво білих зубчиків, дуже гарних, завбільшки як рисові зернятка.

Ті, хто спостерігав за нею, часто питали себе, чи справді вона намагалася наслідувати рухи губ, мовлення і слова оточення, а чи вперто старалася створити власний код для контакту зі світом; іноді її губи ворушилися ледь не з розпукою, безпорадністю або люттю через те, що ніхто не розумів її коду. Коли запитували Паскаля, що, на його думку, вона прагне сказати, він замикався або злився; особливо в перший рік у цирку він категорично відмовлявся відповідати, коли його просили витлумачити її мову.

Він міг забратися геть зі спотвореним від люті обличчям, відмовлявся говорити, відмовлявся їсти й виступати у виставах; його доводилось улещувати, розмовляти на нейтральні теми, вдавати, ніби Марії не існує. Тоді він потроху відходив і повертався до виступів — і триб життя ставав звичним.

Уперше він натякнув, ніби знає, що вона хоче сказати, якось увечері.

— Зараз вона співає гнівну пісню, — раптом промовив він.

Уперше він натякнув, що, крім мови, існують інші можливості. Ніхто не прочитував нічого з її губ, навіть сам Паскаль, але схоже, що між ними склалися інакші стосунки, постала мова, якій не потрібні слова. На його думку, вона «співала» для нього. Це справді могла бути пісня чи радше безсловесне мугикання, яке піддавалося розумінню.

— Зараз вона співає гнівну пісню.

Він сказав це якось після чергового вибуху люті, коли його запитали, чого вона хоче. Він оскаженив. Коли відмовився бути її товмачем, Марія заспівала гнівну пісню.

Пісня завдала йому болю.

Можливо, так вона співала йому в руднику. Сказане мало велике значення. Він сказав: «Вона не німа. До того ж, вона — людина. Я її чую, однак лише я можу її чути. Вона існує крізь мене».

Гнівна пісня завдала йому болю.

Ув'язнена в ньому, вона співала пісню, яка завдала йому болю; чому вона хотіла кривдити його? Прагнула помститися? Це й самому Паскалю видавалося незбагненим. Він не розумів, мовчки сидів зі спотвореним від люті обличчям, незмигно дивився кудись у позапростір і слухав. Ув'язнена в ньому, вона співала, завдаючи йому болю. Чи була це пісня про те, як важко жити в неволі? Він чув спів, але відмовлявся його тлумачити. Так було: вони були замуровані одне в одному. Спершу почувалися нещасними в цій неволі, а тоді вона заспівала, завдаючи йому болю. Потім їй захотілося донести свою пісню до інших, але він відмовився. І тоді вона знову злісно заквилила.

Лише він міг стати її товмачем. Він не погодився. Через кохання?

Могла бути й інша причина: Пінон певним чином боявся за неї, тому не наважувався випустити на волю її слова. Можливо, не бажав перекласти її пісню, бо йому не подобалося те, про що в ній мовилося. Може, вона все життя намагалася віднайти порухи губ, які замінили б пісню, звільнили б слова й унезалежнили б її від Паскаля.

Може, він боявся — у якийсь спосіб — втратити її тоді. Цілком імовірно: він так шалено її кохав, що не відважувався на це.

Один епізод з першого листа Гелен Портич з Лос-Анджелеса, датованого 8 січня 1982 року.

Пінон лежав у лікарні, де вона працювала, на неї було покладено його щоденну опіку. Одного зимового дня вона зайшла в палату (з огляду на інших пацієнтів, він завжди мав окрему палату). Був ранній ранок, вона увійшла; була майже певна, що все відбувалося січневого дня, бо у вікні виразно виднілися засніжені гори Сан-Габріеля.

Пінон спав, важко й хрипко дихаючи; Гелен ступала тихо, «мов метелик», як сама висловилася. Та раптом помітила, що Марія не спить.

Вона лежала з розплющеними очима, як завжди, неспокійно кліпаючи, і, щойно Гелен увійшла, перевела на неї погляд. Доглядальниця підступила до ліжка, вона й уявити собі не могла, що дружина може не спати, коли спав Паскаль.

Але саме так усе й було. Раптом її охопили, за її ж висловом, «*strong sentiments*^[3]»; піддавшись несподіваному імпульсу, Гелен простягнула руку й, ледь торкаючись, погладила Марію по щоці.

Гелен Портіч каже, що пригадує ту мить надзвичайно виразно. Пінон спав далі, важко хропучи, а Марія не зводила з неї пильного погляду. І раптом, пише вона, зринуло відчуття розуміння, без слів, лише від доторку. Ніби цьому сприяла мертвотна тиша в палаті, гори вдалині, білі вершини в неймовірно чистому січневому повітрі, глибокий сон Пінона і її рука, мов доторк пташиного крила до щоки; все вмить збіглося, у душі щось стрепенулось, і вона все зрозуміла. Мить майже магічного осяяння.

Можливо, як пісня. Чиста й цілком збагненна.

Марія глянула на неї спокійним, теплим поглядом, наче й веселим, на її губах з'явилася ледь вловна, однак цілком явна усмішка. Паскаль Пінон не прокинувся. Він не прокинувся.

«Твій лист, — писала Рут Берлау 22 березня 1942 року, — обурило мене й кинув у відчай, як і глузливі слова про взаємне вродання. Думаю, що ти просто боїшся».

Сьогодні вночі знову наснився Пінон. Як і раніше, старий сон переплівся з новим, проте я був, якимось дивним чином, поза сном.

Уві сні були тільки Пінон і хлопчик.

Вони сиділи на горіщі зеленого дерев'яного будинку, в якому я жив у дитинстві; сиділи, тримаючись за руки, й слухали бриніння небесної арфи. Була зима, на небі повний місяць, нестерпний холод, сніг білий-білий. Під вікном росте горобина, посажена татом. Так дивно: попри

зиму вона не скинула листя. Але це й природно. Пінон сидів зі своєю велетенською подвійною головою, обернувшись до хлопчика, побатьківському тримав його за руку, а хлопчик, заплющивши очі, прихилився до Пінонового плеча, на його губах — ледь вловна усмішка. Він ніби прислухався до чогось, що робило його щасливим.

Уві сні я точно знав, що то було. Вони слухали бриніння небесної арфи. Її спів, такий знайомий мені ще з дитинства. Тоді бували сліпучо-білі січневі ночі: білий місяць, іскристий сніг і холод, холод, холод... Телефонні дроти кріпилися до стіни будинку, будинок дерев'яний, тато сам його збудував, дім ставав гігантським резонатором, і дроти співали.

То була неймовірна пісня, зіслана з зірок, вона звучала щоночі, коли надворі скрипів мороз. Небесна арфа співала так, ніби хтось там, у зимовій ночі, перебирав струни, вона співала про тисячі літ горя, про прощення, співала без слів, сумовито; ніч довга, дроти одним кінцем прикріплені до стіни дерев'яного будинку у Вестерботтені, а іншим тягнуться далеко в космос, дроти чіпляються за чорні мертві зірки. Пісня лине зі Всесвіту, вона без слів і про безсловесних. Не забувай нас, співалося у ній, ми такі самі, як ти, не забувай нас.

Дроти чіплялися за чорні мертві зірки, пісня линула тисячу років і, врешті, долинула до отих двох, що сиділи вночі в дерев'яному будинку у Вестерботтені. Пісня розповідала про них. Ми не німі, ми існуємо. Вони трималися за руки й слухали небесну арфу, хлопчик із заплющеними очима схилився на плече Пінонові.

По ньому видно, що він майже щасливий.

Agape, безумовна любов: не потребувати прощення.

Яке прекрасне слово.

Вона стояла, торкаючись Маріїної щоки, стояла довго-довго й слухала. Але про те, що чула, нічого не пише.

Нічого.

IV. Пісня про сувору нитку

У першому листі Гелен Портич є фраза, на яку я спершу не звернув уваги.

Потім перечитував її знову й знову.

Там написано: «Якось Паскаль розповів мені, що останніми роками він невимовно жадав поцілувати Марію, свою дружину, іноді не міг ні про що інше думати, бо знав — це неможливо».

Він мріяв поцілувати її.

Спершу я думав про це як про курйозну забаганку, майже огидливу. Згодом вона почала видаватися мені дедалі важливішою. Він мріяв її поцілувати, вона така красуня. Але не міг. Ось у чому річ.

Я знав їх двадцять років, але ніколи не розумів. Іноді, коли я дивлюся на них, мені здається, що світ, вільний від кохання, був би набагато ліпшим.

Якщо це кохання. Не знаю: цей зелений дощовик і те, як вона чекає на нього в парку, а він стоїть у вітальні, сховавшись за шторою, а тоді вони спускаються у свій триклятий льох із газонокосарками й джутовими мішками й кохаються — чи як іще назвати те, що вони там роблять.

Я здатний розмовляти лише з К. Одного разу він намагався з'ясувати, що ж насправді привабило її в хлопчикові. Спершу вона відмовлялася йому відповідати, потім прислала невеликий вірш. Він починався так:

*Я не розумію, як могла шалено захопитися
Тим кого насправді зневажаю
Він пропалив мене наскрізь
Яка загадка криється у його тілі
Вона пече мене розжареним залізом
Обриси його спини
Раптове бажання торкнутися шкіри
Тріпотіння жилки на його шиї
Бажання впитися у неї зубами
Дати волю язика ковзнути додола
Забороненою спиною
Забороненою спиною...*

Вона надіслала вірш поштою. Принаймні не вибруднила папір екскрементами, як це вчинив зі своїми посланнями хлопчик.

Що ж це за кохання?

Як кажуть: простіше від цього не стає. Але хто сказав, що все має бути просто?

Через рік після убивства доньки К. попросив дозволу провідати хлопчика.

Керівництво клініки провело з К. довгу розмову; гадаю, до них доходили чутки про його нестримну деструктивну лють відразу після вбивства. Не кажучи вже про постійні монологи про те, як він поріже хлопчика на шматки, знову й знову.

Видно, К. вдалося їх умовити. Я ж не мав великої певності. Занадто багато чув усякого.

Перша зустріч минула майже без слів. Хлопчик, як завжди, сидів з обмотаною простирадлом головою. К. купив йому морозиво, італійське, як воно там називається, ага, «кассата». Він простягнув пачку, хлопчик обмацав її, здогадався, що воно таке, зняв з голови простирадло й, низько схилившись, заходився їсти. К. прихопив із собою ложку.

Потім хлопчик знов обгорнувся простирадлом, сидів, наче ні на що більше не сподівався.

То був перший візит.

Неприємно дивитися на людину, яка прагне смерті, але не годна накласти на себе руки. Напевно, лише в такі миті розрізняєш, що таке людина. На межі.

Не знаю, куди вони запропастились, у моєму дитинстві монстри були всюди. А тепер їх більше немає.

У сорокових роках я часто літував у своєї тітки по матері в Браттбю біля Умео; там був пансіонат, велетенський притулок для сільських блаженних, монстрів і потвор. Він називався Браттбюгорд. Мій дядько працював у корівнику. Ми постійно там товклися. Нам можна було робити все, що душа забажає.

Найяскравіше я пам'ятаю чоловіка-крокодила, його шкіра складалася з твердих, мов кремій, лусок, що вкривали тіло океаном розкришених крижинок; ми з неймовірним страхом торкалися його, бо він був сином учительки з Льовонгера, яку знала моя мама. Він, як і я, був єдиним сином і став чоловіком-крокодилем, а мені постійно торочили, що таким можу стати і я. Це всього лише випадковість. Він не розлучався з гумкою, постійно її розтягував. Ми торкалися його шкіри, він дивився на нас, а я розумів, наскільки така можливість реальна, бачив це в його очах, коли він дивився на мене. Він не міг говорити, але його губи іноді ворушились, і я розумів.

У тій самій палаті лежали двоє хлопців з роздутими від водянки головами, вони безпомічно витріщалися на нас і кричали пронизливими голосами, від яких застигала кров, коли ми підходили надто близько. Їх не можна було торкатись, вони, мов коти, притискалися до побічних ліжок і кричали. Ще там був один пацієнт із слонячою хворобою, багато людей з велетенськими щелепами й слинявими ротами, один, якого варто було стерегтися; чоловік, який народився без мозку, і горбань, що був сиротою, тому й потрапив сюди; подейкували, ніби він геній. Були тут тихі, а траплялися і буйні пацієнти.

Але світ повнився ними.

А потім монстри зникли. Можна сказати так: досконаліша медицина, точніші аналізи й методи діагностики, проби навколоплідних вод, більші можливості оперативного втручання вкупі з ліпшими умовами закритого утримання зробили їх невидимими.

Можна сказати, що їх сховали від нас.

Уночі, видно, сніжило. Світає, крига вкрита тонким шаром свіжого снігу.

Якого слова ми тепер ніколи не пишемо в наших жахливих безсонних ночах? Милосердя?

У травні 1922 року почалася їхня артистична кар'єра. Через два місяці після того, як їхні обличчя відмили і вони стали видимими.

Сьогодні ніхто вже не знає, якими атракціонами розважали публіку в мандрівному цирку, але точно відомо, що там спеціалізувалися на демонстрації монстрів. Двоє з тамтешніх артистів згодом здобули своєрідну славу, знялися у фільмі під назвою «Потвори». То був напівлюдина Джонні Ек, якого вважали талановитим диригентом, його вносили на таці з батудою в руках, і так званий чоловік-собака, Адріан Джеффічєфф.

Загалом про циркових колег Пінона відомо дуже мало. Щодо цього біографія Шідлера скупа на факти, соціальне середовище зображено надто стисло. Була серед артистів жінка-змія, Барбара Туккер, я бачив її фото; той самий феномен, що й людина-крокодил у Браттбюгорді, — жінка з грубою, потрісканою зміїною шкірою.

Артистів возили у двох житлових вагончиках. Кожний мав окрему кімнатку. Шідлер, власник цирку, був, вочевидь, добродушним товстунцем, який вважав себе, якщо вірити його книжці, таким собі «*a family father*^[4]».

І він мав своїх фаворитів.

Вистави відбувалися за давно усталеною схемою. Кожному монстрові відводили п'ять–десять хвилин для виступу, включно з презентацією і своєрідним номером, щоб глядачі впевнилися, що перед ними не безживні манекени.

Номер Пінона мав такий вигляд.

Насамперед імпресарію виголошував невеличку промову про те, як він знайшов Пінона, розповідав його історію і про життя в руднику; про те, як він, Шідлер, зумів спуститись у шахту попри спротив мексиканців і грізні, ледь не біблійні, знамення (альбатрос, який кружляв над входом у рудник). Там ув'язнили Пінона у темній вогкій печері, бо забобонні місцеві мешканці вважали його сином Сатани, тому й тримали заручником. І все ж Шідлер зумів потрапити в шахту й за допомогою хитрощів та підкупу врятував Пінона, вивів його на світло й свободу. Коли вони вийшли з рудника, альбатрос усе ще кружляв у небі, наче посланець Сатани. Отож Шідлер забрав Пінона з собою, відмив його й змастив мазями жахливі рани від кайданів (іноді він казав «від мотузки», різні версії можна простежити в публікаціях преси). Розповідь завжди закінчувалася реакцією дружини Пінона,

коли вони перетнули кордон США й опинилися на волі: її очі наповнилися сльозами вдячності.

Коротка промова тривала зазвичай п'ять хвилин, її вітали бурхливими оплесками. А тоді Шідлер відслоняв завісу, показуючи всім Паскаля Пінона.

Десь хвилину Пінон сидів непорушно, потім повертався, демонструючи голову в профіль, і виймав губну гармоніку: Шідлер навчив його грати простенький псалом. Потім Пінон ховав гармоніку в кишеню, підводився і досить гарним басом співав «*Happy Birthday*». Добре видно було, як дружина теж ворушила губами, але безгучно. Здавалося, ніби й вона хоче заспівати, під час виконання псалму (до речі, йшлося про «Господь з тобою») її губи ворушилися.

У газетах писали, що обоє були глибоко віруючими. Мабуть, через псалом і через намагання дружини підспівувати.

«Напевно, мене не мало б дивувати твоє ставлення до мого проєкту. Як я зрозуміла, тобі й мої новели не подобалися. Коли важко любити, відразу стає зрозуміло, яка людина — серйозна чи ні» (Рут Б., 22.04.1942).

Він любив морозиво «кассата». К. щоразу приносив йому пачку морозива.

Здавалося, він аж сявав. Їв мовчки, схиливши голову, але видно було, як радість осяває його личко, потім щастя в очах згасало, він сутулювався й, урешті, на обличчя повертався звичний вираз: дуже спокійний, дуже контрольований, однак непереборний страх в очах.

Він не хотів говорити про те, що трапилося. Хіба лише — якщо взагалі погоджувався на балачку — про прочитані книжки і про спорт.

Одного разу я надіслав кілька власних книжок. К. передав їх хлопчикові. У наступні провідини він застав хлопчика з однією з них, то була збірка новел 70-х років. Він розгорнув книжку на одній сторінці, мовчки тицьнув пальцем, щоб К. прочитав, що там написано.

То була одна з новел, у якій йшлося про чоловіка, котрий застрелив Руді Дучке^[5]. Він мав ім'я Йозеф Бахманн^[6], його засудили до шести років ув'язнення, а згодом він наклав на себе руки.

Саме на сторінку, де про це йшлося, і тицьнув хлопчик. Бахманн натягнув на голову поліетиленовий пакет і зумів таки — попри те, що його тіло, напевно, билось в жорстоких конвульсіях, — позбавити себе життя шляхом задушення. Абзац, на який хлопчик показував і який

відзначив на берегах сторінки грубими рисками, звучить так: «Пластик мовби тонкою крижаною оболонкою покривав його обличчя. Під нею був пан Бахман і його життя, яке щойно обірвалося, бо він так вправно затягнув пакет, що шкідливе повітря не змогло розірвати оболонку й наповнити його тіло смертельною отрутою».

К. не зрозумів, що мав на увазі хлопчик. Той лиш мовчки тицяв пальцем у сторінку та, врешті-решт, промовив:

— Допоможи мені, будь ласка. Я сам не відважуюся.

Звісно, К. відмовився.

Хлопчик мав доволі витончене приємне обличчя з продовгуватими очима й дитячими, гарно окресленими губами. Після його смерті нам з К. дозволили прочитати його досьє. На огляді щодо придатності до військової служби він показав 142 бали IQ, справив на всіх гарне, симпатичне враження, відслужив п'ятнадцять місяців в Умео, мав чудові оцінки, був добрим товаришем; через два місяці після закінчення служби він убив першу дівчинку.

Без причини. Він не міг пояснити свого вчинку.

На вигляд іще зовсім дитина. Зі світлим, коротко підстриженим волоссям, охайно зачесаним набік, він мав зовсім дитячий вигляд, цілковито безневинний вигляд, та все ж убив двох маленьких дівчаток, одна з яких була донькою моїх найближчих друзів.

Без причини. Хоча якимось він сказав К., дуже безпосередньо, наче задумливо:

— Вона так мені довіряла. Я був змушений...

Криза в їхніх стосунках почалася під час третього турне Західним узбережжям. Тоді вона й заплакала, вперше після визволення. Історія почалася в липні 1926-го й тривала до серпня того ж року.

У серпні вона закінчилася.

У мандрівному цирку працювала жінка, яку Шідлер називає у своїй книжці Анн. Насправді її звали якимось інакше, але це не має жодного значення. На відміну від решти, вона не мала ніяких каліцтв. У книжці про неї мовиться як про жінку сорока років, «повнувату» й «невиразну».

Коли це сталося, вона вже пропрацювала в цирку два роки.

Жінка закохалась у Пінона. А він — у неї.

Усе почалося з розмови на східцях вагончика після вистави. Пінон на диво швидко навчився ламаної англійської. До того ж, більше

говорила Анн. А він сидів, дивився на неї і кивав. Дивився і кивав.

Перші ознаки того, що щось відбувається, проявилися приблизно через місяць. Пінон знову почав замотувати голову дружини клаптем тканини. То було щось схоже на чалму. Пінон мав у чалмі трохи дивний вигляд, та принаймні не такий чудернацький, як без неї. Правду кажучи, у чалмі він був приголомшливо нормальним, майже пересічною людиною. Та ось під час вистав усі помітили, що відбувається щось незвичне: Марія більше не підспівувала Паскалеві, не ворушила губами, важко було витлумачити її погляд, чи то застиглий, чи то наляканий.

Одного ранку Пінона раптом не застали у вагончику. Жінки на ім'я Анн теж не було в її помешканні.

Вони зникли на два тижні. А тоді Пінон раптом з'явився із замотаною головою, однак відмовився розповісти, що сталося.

Сказав коротко, лише два слова: я заблукав.

Анн, до речі, зникла назавжди.

Зазвичай вистави починалися о шостій вечора, тому Пінон любляв довго поспати зранку. А після двотижневої відсутності його наче підмінили. Вставав дуже рано, сідав на східці вагончика, обхоплював голову руками й поволі гойдав нею. Чути було, як він скімлить, але тихо, ніби намагаючись притлумити невимовний біль.

Перший час він не знімав пов'язки з голови дружини. Але на третій день зірвав пов'язку, мовби в приступі шаленої люті, і, не тямлячись від гніву, заметався між вагончиками, показуючи на голову Марії і викрикуючи слова іспанською, таким гортанним голосом, що його ніхто не розумів.

Він весь час тицяв рукою вгору, мовби в пориві гніву.

Потім Пінон угамувався. Його нагодували улюбленим квасолевым супом, заспокійливо примовляючи до нього. Пінона на два дні звільнили від виступів. Його лютя минулася, він німував, замкнувшись у собі, і наче до чогось прислухався. Його раз по раз запитували, що сталося і чим йому можна зарадити.

Зрештою, він процідив кілька слів англійською: «Вона гнівно співає».

Голова дружини вже не була схована в шматті. Вона заплющила очі й стиснула губи.

Не хотіла йому пробачити. Ось у чому справа.

Вона співала, як тоді в шахті, може, ще й гірше. І той спів завдавав болю. Пінон не бажав казати, як саме вона співала, видно, це був своєрідний атональний стогін або плач, але вона співала й співала, і Пінон не міг звільнитися від цього співу, не міг рухатися, працювати й думати.

Згодом, значно пізніше, стало відомо, що ж трапилось.

Він закохався, вони вирішили разом утекти, змінити своє життя і більше ніколи не піддаватися приниженням. Вони мріяли народити дітей, Анн розповідала про одну віддалену ферму, яку можна було б купити. І вони втекли. Спершу Марія співала тихо, майже нечутно й наче розгублено, потім сумовито, а тоді надовго замовкала, ніби мертва. Згодом її охопила лють, і вона заспівала гнівно.

Він терпів цей гнівний спів вісім днів. Майже не спав, Анн у відчай запропонувала відрізати Марію. Але він не погодився. Тоді Анн запропонувала зашити їй рот, та хіба б це допомогло, вона ж не ротом співала. Пісня ставала дедалі нестерпнішою, і якось уранці Пінон наче в паніці покинув Анн і вернувся у цирк.

Ось я повернувся, сказав він. А вона й далі заводить свою гнівну пісню.

Вона не прощає, сказав він. Вона гнівно співає.

Через вісім днів після повернення Пінона в цирк сталося те, що поклато край цій історії.

Він знову зник. Зник безслідно. Цього разу запідозрили біду. Ніхто не вірив, що він утік, аби провідати жінку, яку тут називали «Анн». Усі підозрювали, що сталося нещастя, і почали пошуки в найближчих околицях. Цирк тоді стояв у невеличкому містечку поблизу Лос-Анджелеса, за десять кілометрів на південь від Санта Барбари. Шукали вздовж узбережжя, але не знайшли. Тоді повернули вглиб суходолу, у каньйони, що тягнулися на схід аж до гір, випалені, жовті, порослі пожухлим чагарником, і за якийсь час натрапили на слід. Один хлопчик бачив дивного двоголового монстра, який похитуючись спускався у глибоку ущелину в східному напрямку й пропав з очей. Саме там продовжили пошуки.

Його знайшли за півгодини; він лежав на боці в струмку на дні ущелини.

Пінон був непритомний, голова у воді. Швидше за все, хотів накласти на себе руки. Його дружина була при свідомості, в очах

переляк, губи неспокійно ворушилися; коли побачила рятівників, на її обличчі з'явився вираз невимовної полегші, страху й свободи водночас.

Він намагався вчинити самогубство, зізнався Пінон згодом. Збагнувши це, Марія перестала співати гнівну пісню. Він більше не робив спроб позбавити себе життя. Для повернення було вже пізно, він виснажився до краю; намагаючись напиться зі струмка, впав і сильно вдарився.

Вона весь час кликала його, та він не мав сили їй відповісти. Четверо чоловіків несли його всю дорогу назад.

Вони проспали добу; потім вийшли і, як завжди, сіли на східці вагончика.

Все було як завжди. Артисти вмостилися на землі довкруг Пінона й Марії, було вже зрозуміло, що все позаду. Очі Марії знову розплющені, вона водила ними з боку в бік, губи не міцно стиснені, на них навіть грала легка усмішка, сором'язлива, ледь не вибачлива. І тоді чоловік-собака Джеффічефф підійшов на прохання решти до неї і погладив її по щоці пташиним пірцем; їй таке дуже подобалося, це всі знали. Іноді Пінон сам лоскотав її щоку пір'їнкою, а тепер усім кортіло показати свою спільну радість.

Отож чоловік-собака отримав завдання. Він дуже обережно торкнувся пірцем її щоки, і тоді всі побачили, як її очі наповнилися слізьми.

Це сталося вперше.

— Вона вже не співає гнівних пісень, — промовив наостанок Паскаль.

Усі зааплодували. Чоловік-собака гладив ніжно й обережно. Пінон сидів на східцях, Марія плакала від зворушення, чоловік-собака сидів поруч з ними, над Тихим океаном сходило сонце — нарешті вони знову возз'єдналися.

Січень, сипле сніжок.

К. та його дружина давно не давалися чути. Жодного листа. Здається, вони вважають, що життя і смерть нероздільні. На цю мить вони мені осоружні.

Виразно бачу перед собою хлопчика: він сидить на ліжку, обгорнувши голову простиралом, весь поринув у свій нестерпний

сором. І ось йому кладуть у руку морозиво, холодне, мов шматочок криги. Ложку, тарілку.

Він скидає простирадло, схиляється і їсть.

Іноді з цього згасання все ж можна видобути слова; він забувається, говорить легко, майже бадьоро. Одного разу завів розмову про свого брата. За п'ять років до хлопчикової появи на світ його мати народила сина, який помер через тиждень після народження. Немовля встигли похрестити й наректи Христіаном, а тоді поховали. Тепер хлопчик з маніакальною наполегливістю повторював щось таке, що я спершу потрактував як жарт, хоч і не зовсім. Мовби це він помер, а немовля, яке народилося на п'ять років пізніше, — його брат. Здавалося, він метафоричними засобами, однак з відчайдушною переконаністю шукав підтвердження тому, що сам мертвий, що він не існує, що він деінде, а його брат живий.

Траплялися й інші подібні образи, виринали раптово, майже довільно. Він міг сказати, що його звать Пінч і в 1945 році його катували росіяни. Та постійний посил звучав так: я не тут, це не я.

Я не тут.

Останні півроку, до того, як йому таки вдалося накласти на себе руки, його мовби оточували рухомі картинки або життя, які наче існували поза ним. Він перебував в усіх цих картинках — насправді лише там і перебував. Одні картинки йому подобалися. Інші він ненавидів.

Але відчував абсолютну потребу заперечувати серединне. Там, під простирадлом, ховався лише непогамовний страх.

Ліпше єднання з проклятими.

У щоденнику вирвана з контексту фраза: «Я помираю щасливою, бо я — єдина людина, яка знає, що її любили заради неї самої» (Джуліана Пастрана).

Джуліана Пастрана — відома жінка-потвора, яка в останні роки XIX століття гастролювала всією Європою. Вона була дуже маленька на зріст, з пропорційно сформованим тілом, всуціль порослим густим волоссям. Голова гротескно спотворена, з грубими рисами обличчя, схожа на мавпячу, з широкими викоченими губами й великим м'ясистим носом, як у горили. Волосся вкривало й майже все обличчя. Вона спілкувалася англійською, французькою і німецькою, під час вистав грала на фортепіано короткі менуети.

Карлиця одружилася у двадцятисемирічному віці зі своїм імпресаріо й керівником турне; їх єднало шалене кохання, коли ж вона через рік після одруження дізналася, що вагітна, її щастя не мало меж.

Вона народила дитину, але через два тижні після пологів померли і жінка, і немовля, з невідомих нині причин. В останній тиждень вона знала, що помре, сказала комусь: «Я помираю щасливою, бо я — єдина людина, яка знає, що її любили заради неї самої». «Заради неї самої», вочевидь, малося на увазі — попри зовнішність.

Після смерті матері й дитяти її чоловік звелів забальзамувати їхні тіла. Десятки років він їздив світом, демонструючи публіці дружину й донечку; вони стояли в скляній вітрині. Потім та вітрина надовго пропала, але в 1960-х роках її знайшли на горищі одного будинку в Осло.

Увагу привертала дитина, дуже доладно сформована, чудова дівчинка без сліду потворності. Бальзамування обох тіл проведено з надзвичайною турботливістю, аж виникає спокуса сказати — з любов'ю. Джуліана у вишуканій сукні, короткій, щоб показати ноги, з двома кокардами у волоссі.

Вона померла щасливою. Чи помітно це досі? Можливо. Та іноді не варто надто багато запитувати про любов.

Пінон: одного разу він сказав, що в нього народилася дитина, якої йому, Пінонові, так і не пощастило побачити.

Він сказав про це Гелен Портич в один з останніх місяців свого життя; Марія тоді лежала з заплющеними очима й удавала, що спить. Видно було, як посіпуються повіки, ніби вона все чує або розуміє.

Ніякого натяку на те, хто мати. Я не раз писав і запитував. Жодної відповіді.

«Посіпування повік». Але ж вона пробачила йому раз і назавжди? Хоча їй і досі могло бути боляче.

Ні, пам'ять мені зрадила. «Ліпше з тими, хто засуджений, ніж із тими, хто виправданий».

Цю історію я вперше почув на початку 70-х років у Лос-Анджелесі від однієї юної студентки на ім'я Кетрін. Її бабусю звали Гелен Портич.

Вона мені більше не пише. Я навіть не знаю, чи вона ще жива. І все ж вона повинна була б відповісти на запитання про дитину.

Можливо, Гелен не хоче, щоб хтось ліз у душу Пінона. Є одна історія, на яку міститься натяк у її першому листі. Йдеться про те, що

сталося після смерті Пінона.

Коли все скінчилося, вона добула нічне чергування і пішла додому, проспала майже добу, бо, попри все, пережила величезне потрясіння. Повернувшись на роботу в лікарню Оранж Каунті, поцікавилась, як вчинили з тілом.

Спершу ніхто не міг — або ж не хотів — зізнаватися. Її потроху почав охоплювати страх, а може, гнів. Спершу вона просила показати тіло, потім вимагала, зрештою, розкричалася. Вона геть втратила самовладання, сама не знала чому. Можливо, через страх.

Тоді керівництво лікарні, дуже неприязно, все ж дозволило їй оглянути тіло. Довго блукаючи коридорами, Гелен таки знайшла зал моргу, де зберігалось тіло Пінона. Вона побачила на столі Паскаля і його дружину Марію.

Але то було не тіло, а лише голова. У Пінона відрізали голову й поклали на пласку тацю. Наміри патологоанатомів не викликали сумнівів: голова призначалася для наукових дослідів, наприклад, для демонстрації студентам. Навіть після смерті Пінон з дружиною були виставлені напоказ. Тепер уже нащадкам.

Гелен Портич осіла на стілець і відчула — як написала в листі — «неймовірний смуток». Потім її охопив гнів. Вона пішла до керівництва клініки й нагадала, що вона майже рік особисто доглядала Пінона, багато чим доклалася до його долі й не допустить його приниження після смерті. Якщо Пінона та його дружину не поховать належним чином, вона звернеться до громадськості, влаштує скандал, який серйозно зашкодить репутації клініки.

Розгорілася запальна, гнівна дискусія. За кілька годин Гелен отримала повідомлення: Пінона поховать у цілому вигляді, разом з головою.

Гелен була вкрай обурена, ридала, та згодом таки опанувала себе, поклала голову в кошик для паперу й пішла в інший зал моргу, де лежало його тіло. У своєму збудженому стані вона забула прихопити з собою робочі інструменти, а користуватися лікарняними не захотіла, щоб ні на мить не випускати голову Пінона з поля зору. Тому вийняла зі своєї сумочки звичайну голку й катушку міцних, так званих «суворих ниток»: у листі написала «*a bear cotton thread*»; протягнула нитку у вушко голки й, насилу вгамувавши свій гнів, узялася до роботи.

Гелен приклала голови Пінона й Марії до шиї і почала пришивати до тіла.

Робота зайняла майже півгодини. Поволі — шиття давалося нелегко — вона пришила голову за допомогою церувальної зігнутої гачком голки.

Результатом була задоволена. Зигзагоподібний шов мав доволі дивний вигляд, але голова трималася міцно. Обмотавши шию бинтом, вона надійно приховала слід від шиття.

Пінон лежав на столі такий, як і колись.

У дверях моргу час від часу з'являвся хтось із лікарняного персоналу. Одні хотіли щось обговорити, інші намагалися закликати до її здорового глузду, але вона затято мовчала, не відриваючись від роботи.

Зрештою, всі зрозуміли, що Гелен налаштована дуже серйозно.

Закінчивши, вона підкотила стіл-возик й перетягнула на нього тіло Пінона. Потім сиділа й стерегла його всю ніч. Уранці, як і умовлено, відбувся похорон, тихий похорон. Присутня була лише вона. Так вона захотіла.

Після короткої поминальної молитви пастора на честь Паскаля й Марії Гелен сама заспівала дві пісні, які вони завжди виконували на виставах, він — голосом, Марія — німими губами. Вона проспівала пісні без акомпанементу: «*Господь з тобою*» і «*Happy Birthday*».

Вона нічого не пише про власні мотиви чи почуття, не пише, навіщо вчинила саме так. Зате детально описує технічні моменти: від нитки, якою шила, до подробиць поховальної церемонії. Про мотиви — ані слова.

Я пояснюю це собі тим, що вона зробила вибір.

Таємний похорон.

Через тиждень її звільнили з клініки. Для Гелен це не стало несподіванкою.

V. Пісня про скинутого ниць янгола

Що побачив хлопчик у цих двох дівчатках, що він побачив? Що в них так налякало його, від чого він змушений був їх убити?

У психіатричній лікарні він писав на маленьких клаптиках паперу дивні записки: спочатку писав, потім бруднив їх екскрементами і розкидав по підлозі.

Їх збирали. Реєстрували й аналізували. Але відповіді вони не давали. «Скинутий янгол» — було там написано. «Усе ж таки я ще певною мірою людина» — було там написано.

Певною мірою.

К. відвідав хлопчика за вісім місяців до його смерті. Зазвичай хлопчик лежав на ліжку, накрившись із головою, або сидів, обмотавшись простирадлом. Скидав простирadlo лише тоді, як їв морозиво.

Та цього разу все було інакше.

Він лежав на ліжку в самих трусах, відкинувши набік простирadlo, і дивився у стелю. Кісточки пальців на одній руці кровили, на підлозі валявся розірваний целофановий пакет з крамниці «Консум». Хлопчик намагався задушити себе, але не зумів. Йому не вистачило духу достатньо довго витримати зав'язаний пакет на голові, хоч і боровся, мов звір, розбив кулак об стіну, здер шкіру з кісточок пальців. Не витримав і зірвав пакет.

Зірвавши пакет, завив. Миттю збігся персонал. Він лишень сказав, що хоче бачити К. І тоді вони зателефонували К.

Де він роздобув пакет, запитав К. Звідки в нього такі наміри, запитали в К. Але К. не мав відповіді.

Звісно, мене це прикро вразило. Несподівана відповідальність, можна сказати. Мабуть, людина потребує більше прикрих вражень.

К. випровадив з палати сторонніх, а тоді запитав хлопчика, про що той хотів з ним поговорити. Але, найшвидше, хлопчик взагалі ні про що не хотів розмовляти, лише попросив К. потримати його за руку. Тож К. просидів біля нього всю ніч. Хлопчик дуже боявся і не хотів його відпускати.

Отож К. сидів на ліжку, а хлопчик поклав голову йому на коліна, і К. гладив його по чуприні, доки той заснув. Хлопчик сказав лише одну фразу: «Хіба справедливо, що це саме я?»

Зрештою, К. пам'ятав той вираз не дослівно. Хлопчик, цілком можливо, сказав: «Хіба справедливо, що саме я став обраним?»

Ніби хтось змусив його вбити двох маленьких дітей. Хтозна, може, він важче хворий, ніж здається.

Останніми роками щось у ставленні К. до хлопчика було таким, що не піддавалося розумінню.

Насамперед ота невимовна ненависть. А потім... так, хлопчик немовби став його дитиною, немовби він його на правду полюбив.

К. розповідав, що просидів з ним усю ніч, просидів на ліжку з головою хлопчика на колінах. Простирadlo вже стало зайвим. Він сидів і гладив його по волоссі, обережно, ніби рука — кінчик пташиного пера. Коли настала північ, дихання хлопчика сповільнилося, вирівнялося, врешті він заснув. Кімната поринула в темряву, світло паркових ліхтарів падало на стелю, але хлопчик спокійно спав, світле волосся розметалося по подушці, а губи розтулилися в ледь помітній, майже дитячій усмішці.

Прокинувшись, він сказав, що йому снилася кішка.

Все це дуже дивно. Та іноді мені здається, що К. любив хлопчика сильніше, ніж власну доньку.

Хлопчик спав до п'ятої ранку.

Надворі дощило. У лікарняному парку Уллерокера ні душі. К. мав власні ключі від корпусу. Він відчинив двері, приніс светр, дощовик і гумачки, а тоді вони подалися на довгу прогулянку під передсвітньою мжичкою.

Вони трималися за руки, не мовлячи ні слова. Хлопчик уперше вийшов надвір чи, радше, вперше наважився вийти. Він ступав обережно, наче по тонкій кризі. Весь час позирав на К., крадькома, але привітно, ніби нарешті таки простив його.

Що ми бачимо, коли дивимося самі на себе? Ці миті такі короткі.

Майже нічого не встигаєш розгледіти.

А потім забуваєш.

Я дивлюся на фотографії Пінона, уважно приглядаюся, ніби сподіваючись, що таємниця ось-ось оприявниться. Він усе життя

носив свою дружину так, як шахтарі носять на чолі шахтарські ліхтарики. Але яке світло падало на нас з цього велетенського ліхтаря?

Падало просто на нас.

К. показав мені кілька дивних записок, знайдених у палаті хлопчика, деякі знайшлися вже після його смерті.

Маленькі закодовані послання. Невідомо, чи це його слова, чи він вичитав їх у якійсь книжці. Я принаймні нічого подібного ніде не знайшов. «Хтось мусить бути ланкою між світлом і темрявою». «Лише винуваті заслуговують на виправдання».

Найдивнішим видався всуціль списаний товстий нотатник, мабуть, на двохстах сторінках формату А-5. Списаний одним-єдиним іменем, рядок за рядком, тисячі разів.

Тереза. Тереза. Тереза. Тереза. Він писав, мов одержимий, годину за годиною, рядки одного імені — це ж треба було, мабуть, витратити цілу вічність.

К. запитав мене, чи знаю я, хто така Тереза. Я відповів, що не знаю; я не знав ніякої Терези. І тепер не знаю, напевно. Не знаю, кого хлопчик мав на увазі, якщо тільки не шукати метафізичних відповідей, а я таких намірів не маю. Але в цьому разі можна припустити, що це свята Тереза від Дитятка Ісуса, покровителька всіх зневажених, і тоді хлопчик, дійсно, в глибинному мороку свого страху, міг витворити власну вервицю.

Ці короткі, вибруднені нечистотами записки.

«Я, мабуть, і досі свого роду людина».

Сьогодні над озером знову стелився туман. Крига зійшла.

Я ретельно оглядаю свій фікус. Мертві добре вміють замаскувати свою смерть: листя досі немає.

Якийсь час про Пінона писали дуже часто. Потім дедалі рідше. В останні роки його життя.

У деяких статтях ішлося про секту.

Восени 1930 року в Лос-Анджелес приїхав на гастролі чоловік-потвора, тобто монстр, на ім'я Антон Лаві; у жовтні того ж року він покинув мандрівний цирк. Пінон гастролював з іншим цирком. Сьогодні важко підрахувати, скільки мандрівних труп з монстрами існувало в той час, але, без сумніву, кульмінація припала на 20-і роки. Хай там як, а Лаві й Пінон якимось чином познайомилися.

Через два місяці після прибуття у Лос-Анджелес Лаві заснував секту, релігійну секту, у якій сповідували поклоніння Сатані.

Лаві мав пухлину на всю праву щоку. Вона починалася від чола, обростала навколо ока, покривала скроню, щоку й закінчувалася на жовнях. Пухлина виступала на п'ять сантиметрів і була синюшного кольору. Можна сказати: пухлина була велетенською, але не потворною, родима пляма, схожа на гігантську чорно-синю жабу, яка колись присмокталася до його обличчя і зруйнувала йому життя, однак не перетворила на справжнього монстра.

Не існувало жодного імені, яким можна було б назвати Лаві. Ні людина-змія, ні людина-собака, ні людина-вовк, ні людина-крокодил — ніхто. Він був ніким, перебував у сірій зоні між людиною та монстром, у ліпшому випадку, дуже невиразним монстром, який міг виступати в прелюдії до виступів справжніх, цікавих, автентичних потвор. Своєрідний розігрів перед справжніми зірками.

Він заснував релігійну громаду у Вествуді, у Лос-Анджелесі, але вже за рік переїхав зі своїми адептами в Сан Франциско, де його згромадження «Сатанинська церква Сан Франциско» зажило неабиякої слави. Церква дуже швидко обросла чутками, однак факти з часом втратили свою сенсаційність.

Усе дуже просто. Секта поклонялася Сатані, а її членами були самі лише люди з потворними каліцтвами. Секта була церквою монстрів і нічим більше, церквою потвор і покручів. Можна ще сказати: збориськом людей, чия належність до людства піддавалася сумніву.

Сатана, знехтуваний і скинутий з небес янгол, став богом секти. Йому й молилися, сповідуючи гуманістичну, а не богословську віру. Якщо в християн центральною фігурою був Бог, то в сатаністів — людина. Якщо Син Божий вознісся на небо, то Сатану скинули вниз, до людей, де він і зостався. Таким чином він став покровителем знехтуваних, Богом відкинутих, Богом невдах, недосконалих і упосліджених, тобто Богом людей. Йому вони поклонялися, і їхня віра була людяною. Поставлені перед запитанням «що таке людина?», запитанням, яке члени секти не раз задавали собі, бажаючи особисто знайти відповідь, — отож, ставлячи собі таке запитання, вони самі себе використовували як відповідь, принаймні намагалися.

Вони протиставляли самих себе вірі в нормальну, доладно збудовану, не бридку людину. Потворність, знехтуваність стали

пробним каменем, доказом існування того, на чийму боці стояла людина. Тож якщо Бог колись зневажив Сатану, то монстри зневажили Бога.

Все було дуже просто, можливо, надто просто. Однак істина для них поставала очевидною: вони вважали себе найголовнішими захисниками людини. Вони стояли біля останньої межі людини і там, біля тієї межі, окопались табором.

Пінон приєднався до секти навесні 1931 року.

Збереглася одна-єдина фотографія, яка свідчила про діяльність секти; її, до речі, опубліковано в книжці «Життя монстра».

Це групова фотографія. Сатаністи сфотографовані в приміщенні, де правилися чорні меси. Приміщення видається дуже скромним, можливо, якийсь підвал або гараж, видно голі стіни з дивними знаками, довгий стіл і стільці, поставлені спинками до камери. Із задньої стіни звисає завіса (чорна?), на столі — класичні атрибути чорної меси: два свічники з чорними запаленими свічками, кругла чаша, два недбало схрещені ножі, кілька незрозумілих книг.

За столом — учасники меси.

Під фотографією вказано імена. Цей список має трохи кумедний вигляд, бо того, хто підписував фото, більше цікавила потворність учасників, аніж їхня віра. Названі сестри Едіт і Гелен Морріс (59 і 48 сантиметрів зросту відповідно), але більшість зазначено під сценічними іменами. Там є міс Пінгвін, у неї неймовірно короткі ноги, всього лиш один дециметр, і пласкі стопи без великих пальців; міс Сюзі (жінка з крокодиловою шкірою), жінка-слон, троє мавпоподібних чоловіків, всуціль поросла волоссям жінка. На столі — Адріан Джеффічєфф, людина-собака.

На фото також стоїть Антон Лаві, засновник секти, зі своєю характерною пухлиною на пів обличчя.

Загалом, приблизно до 16 осіб. Ніхто не усміхається. Вони судомно тримаються попід руки, ніби щось має статися, ніби бояться нападу ворога, ніби щойно приготувалися, ніби будь-що вирішили триматися разом. Усі дивляться просто в камеру.

Крайній ліворуч — Паскаль Пінон з високо піднятою подвійною головою. Він несе свою дружину мовби шахтарський ліхтарик, хоча ні, я помилився, раптом я завважую, що він по-різному тримає свою голову й голову дружини.

Як шолом? Готовий до боротьби.

Мені дедалі частіше сниться Пінон. Він став звичною часткою ночей, майже буденною з'явою. Всі старі сні повторюються, я зазвичай не вмію їх витлумачити, однак Пінон завжди присутній. А це нове у снах. Він дедалі більше домінує.

Уві сні все раціональне й цілком піддається поясненню. Все непояснюване поруч, але я розумію. Нічого дивного. Все піддається тлумаченню.

Сьогодні вночі наснилося: я сидів з Піноном і його дружиною над морем, біля самого прибою. Ми розпалили багаття. Я тримав його за руку, Марія, як завжди, співала нам, не гнівно, а сумовито, безгучно й виразно; співала, як завжди, а ми, як завжди, розуміли й любили її спів.

Вона знала, що ми розуміємо.

І все ж ми перебували в моєму старому сні, уві сні, який раніше завжди мене лякав, не те, що тепер, коли мене огортало їхнє безумовне кохання. Небо було як у старому сні, зовсім темне, і я знав, що десь там, удалині, височіє гора, милю завдовжки, милю завширшки й милю заввишки. Що тисячу років прилітає туди птах і гострить дзьоба об скелю. Доки здзьобує скелю, минає всього лише секунда вічності.

Колись я завжди був у тому сні сам. Яка ж неймовірна різниця тепер, коли я познайомився з Піноном і його дружиною! Чого лиш вони мене не навчили, і вві сні я все розумів. Я сидів, тримаючи Пінона за руку, Марія співала, меланхолійно й безгучно. Мені здається, тоді я почувався майже щасливим.

Щоденник: «*Agape*: не потребувати прощення.

Під кінець життя вони знайшли величезну розраду в цій вірі. Наче замкнулося коло: незрозуміле стало трішки зрозумілішим, протиприродне зникло, те, що спантеличувало, прояснилося.

Так мені видається. Я ж не знаю достеменно. Але такої ночі, як ця, коли я з Паскалем і Марією сиджу над морем, над самим прибоєм, і Марія співає, можна багато чого навчитися. Цього не можна ні недооцінювати, ані зневажати.

Раніше, коли їх вважали дітьми Сатани, коли вони сиділи в темряві й відчували, як впивається у тіло мотуззя, відчували вологість і біль від ран, вони не розуміли, що їхні страждання мають сенс. Їх позбавили кохання, скинули ниць з небес кохання. Їхні страждання були цілковито безсенсовними. Безсенсовність страждань завдавала

найбільшого болю. Тепер вони зрозуміли, що Бог розколовся навпіл, що кохання — це водночас і смерть, і життя, а вони самі — представники життя. Тепер вони зрозуміли, що їхні страждання — данина Богові, якого вони обрали, не скинутому Сатані, а Людині. І що біль саме тому й був потрібний.

Ось так вони прийшли до примирення. Небеса існували й для скинутих з небес; там, де вони тепер перебували, їм було доручено місію небувалої ваги. Їх поставили охороняти останню межу землі й людини, на захист тих, хто залишився внизу. Вони збагнули, що насправді монстри створені як віросповідання для людини, святої людини, нескривдної у своїй суті, а тому постійно кривдженої, унікальної людини, хай яким спотвореним було її тіло. Вони зрозуміли, що, опинившись серед тих, хто внизу, серед останніх, вони взяли на себе вищу, важку й велику місію. Вони стали пробним каменем: людина зі спотвореним тілом демонструвала, на чиєму вона боці — бездоганного Бога чи недосконалої людини.

Вони почали розуміти. І в останній рік жити їм стало легше.

Коли вони співали псалми в церкві секти, Паскаль Пінон завжди мовчав. Під час виступів у цирку співав саме він, а в церкві сидів тихо з високо піднесеною головою і мовчав. Ніколи там не співав. Співала тільки Марія, тобто її губи, вони ворушилися у такт псалму, всі це бачили.

Та ніхто, крім Пінона, її не чув.

Можливо, тому він і мовчав: останнім часом він навчився слухати єством, чути безмовну пісню, небесну арфу в Марії, і вона, і він нарешті зрозуміли, що він її кохав. На це пішло немало часу. У їхньому шлюбі пісня відіграла величезну роль. Спершу в руднику, мов гострий дисонанс, безпомічне жалібне завивання небесної арфи, кульмінація якого була пов'язана не з коханням, а зі смертю, з чорною зіркою десь далеко у Всесвіті. Ця скорботна пісня заганяла Пінона в розпач, бо в ній співалося про життя без сенсу, про ту, котра завжди невидима, котра живе в надрах болю, виходу з якого нема.

Потім пісня зазвучала ніжно й лагідно; їх звільнили, щось мало змінитися. А тоді стала гнівною, вона намагалася вбити його, гнівна то була пісня, гнівна й зла. Потім вона сиділа на східцях у променях ранішнього сонця, що сходило над Тихим океаном, а чоловік-собака гладив її по щоці пір'їнкою, і її спів знову наповнився любов'ю; не так,

як за ті жахливі чотирнадцять днів, коли інша жінка намагалася стати між нею та Піноном, намагалася завагітніти, щó їй, можливо, і вдалося — усе лиш задля того, щоб заволодіти ним, не розуміючи, не розуміючи, не розуміючи, не... Кохання, яке було лише смертю.

І ось насамкінець — так, її пісня звучала як псалом. Але звернена не до Бога. Вона співала для монстрів довкруг себе. І була певна, що вони зрозуміють.

Коли співали месу, Паскаль мовчав. Але слухав себе, так мало бути. Він напевно чув її дуже виразно і, ймовірно, не бажав слухати когось іще.

Нікого, крім неї.

VI. Коди

Її висадили біля пилорами; то було в березні, пізно ввечері, навколо лежав глибокий сніг, і водій — Марклін, — обернувшись до пасажирів у салоні автобуса, запитав, чи ніхто не змилосердиться над нею. Проте вона не захотіла. Побрела снігом до узлісся.

Хатина огорнена темрявою.

Неймовірний перший крок у безконечну самотність: як запаморочливий крок у безмежну пустку.

Мені виповнилося всього шість місяців, коли помер батько, тому я його не пам'ятаю.

Після його смерті у нього в кишені знайшли записник з віршами, які він записував рукою, олівцем. Доволі дивно, бо лісоруби в тих краях, вочевидь, нечасто писали вірші.

Записник відразу спалили.

Не знаю, навіщо. Може, тому, що поезія вважалася гріхом, мистецтво вважалось чимось гріховним, тож він згрішив, ліпше спалити плід гріха. Але мене іноді муляла цікавість, що ж там було написано.

Отож: записник спалили, він зник. Ніколи не прочитане послання. Часом мені здається, що частка того, що роблю я сам, повинна сприйматись як спроба реконструювати спалений записник.

Ми мали втрьох зібратися у приймальні К.: сам К., його дружина і я. Треба було спакувати решту речей хлопчика й спробувати сформулювати лист до його родичів.

Цілком можливо, що їм було соромно. Вони ж не бажали й знати його навіть після смерті. Та все ж листа треба написати.

Був пізній вечір, у реєстратурі нікого. Я вирішив, що прийшов першим, бо ж світло ніде не горіло. А потім побачив їх.

Вони стояли темним силуетом на тлі вікна, освітлені вуличними ліхтарями, тісно обійнявшись, мов два дерева, що зрослися до купи. Дивовижна картина, яку я ніколи не забуду, картина, оповита жахами цього лікарняного парку, який, мені видавалося, повнився голими деревами, сірою мжичкою й абсолютно невмолимою смертю. А ще ліхтарями. А ще безугавним дощем. І ось двоє людей, яких я знаю

двадцять років і яких ніколи не розумів, не розумів їхнього кохання, насамперед саме кохання, стоять незрушно на цьому страхітливому тлі й обіймаються. Їхню дитину, яку вони любили, вбито, і хлопчик, якого вони також любили, мертвий; вони намагалися знайти відповіді на запитання про безпричинне зло й безпричинну любов, але не знаходили.

І ось вони стоять натомість у темряві, тримають одне одного в обіймах, мовчазні, німотні, ніби хочуть сказати: хоч це залишилося у нас. Цього ми не втратили. Чом би й ні. Може, тут і криється відповідь.

Пізніше, того ж вечора, К. мав намір переїхати до дружини. Хоча я цього не знав. Я б не зрозумів. Я взагалі мало що розумію в цій історії, мабуть, тому мені й захотілося її розповісти. Вони не чули, як я увійшов. Я лишень промовив: — Отакої!

Близько приткнувшись до мертвого фікуса, я уважно розглядаю його стовбур.

Ось. Жодного сумніву. Він живий. Навіть мертві дотримуються ритму пів року. Я знав...

Ми спакували небагато з того, що залишилося після хлопчика, його нечисленні особисті речі, і відіслали родичам. Усе скінчилося. Припускаю: ми сподівалися, що все так і буде, мовби справді могли щось вирішувати, мовби справді все закінчилось і ця історія дійшла до свого завершення. Сподівалися, що поставили крапку, зачинили за собою двері й пішли далі. Поставили крапку. Зачинили двері. Хоч прекрасно усвідомлювали: так ніколи не станеться.

Ми відіслали речі, і настало мовчання. Нам ніхто не відповів. Але ми, власне, на таке й очікували.

Та одну річ я залишив собі, одну-єдину річ з невеличкого спадку хлопчика. Вона лежить переді мною, якимось чином пов'язуючись з усією рештою: з Піноном, озером, ранішньою імлою, птахом, який шугнув у високість і зник. Вона лежить переді мною, я нікому її не віддам. Хоча це й річчю важко назвати: всього лише брудний, колись зіжмаканий клаптик паперу. Я розгладив його як умів.

Це своєрідне послання, написане олівцем, лише три слова, надіслані з тієї точки, де він перебував, з чорної діри невимовного страху, й адресовані комусь там, однаково кому, тому, хто, можливо, зуміє збагнути сенс. Однаково кому, отже, мені — теж.

Тому я залишив це послання собі. Там написано: «Видихаю своє обличчя».

Вони жили й померли, полонені одне в одному. Спершу нещасні, потім, мабуть, щасливі. Він носив її, як шахтар носить свій ліхтарик на чолі; той ліхтарик випромінював і пільму, і світло, як зазвичай буває.

У дзеркалі він бачив її обличчя, очі, які то заплющувалися, то розплющувалися, безпомічне дрижання повік, наче в упійманій козулі, її рот. Він ніжно торкався її щоки. Йому хотілося її поцілувати, але він не міг. Вона здавалася йому красунею. Він не хотів тримати її ув'язненою у собі, однак тримав. Був період, коли вона ненавиділа його за це.

А тоді зрозуміла.

Вона ув'язнена в його голові, він ув'язнений у ній. У полоні одне одного вони жили на крайній межі, їхній шлюб не виходив за рамки звичайного, однак був, мабуть, виразнішим. Усе своє життя він носив її: спершу з люттю й ненавистю, потім — з терпінням, змирившись, а насамкінець — з любов'ю.

Останніми роками він засинав з долонею на її щоці.

Він помер увечері 21 квітня 1933 року в лікарні Оранж Каунті в Лос-Анджелесі. Медсестра, котра його доглядала останній рік і котру звали Гелен, постійно сиділа поруч. Смерть була безболісною: він помер легко, і його велике темне обличчя спокійно розгладилось, а рука ковзнула з ліжка, як птаха, що злітає з поверхні озера, безгучно й невагомо, злітає крізь нічний туман і зникає, тихо-тихо, мовчазно. І зникає...

Згідно із записами в історії хвороби, Марія померла через вісім хвилин після нього.

Коли він помер, Марія широко розплющила очі, сповнені невимовного жаху, ніби відразу зрозуміла, що сталося. Губи, які все її життя намагалися щось донести, заворушилися, вона наче просила порятунку. Але жодного звуку з них не зірвалось. Ані звуку. Кілька хвилин Марія, здавалося, розпачливо силкувалась викрикнути якусь вістку комусь назовні, можливо, йому, може, у своєму страху кликала його повернутися. Але птах уже злетів, нічний туман знову незворушно простерся над плесом озера, і вона залишилася сама.

Що вона хотіла викрикнути? Ніхто не знає. Кохання неможливо навіть намагатися пояснити. Але ким би ми були, якби не намагалися?

Раптом вона заспокоїлась, її очі наповнилися сльїзми. Птах відлетїв. І вона зосталася на самотї. Це вдруге її бачили заплаканою. Уперше, коли вона сидїла на схїдцях вагончика, коли минула криза, а чоловїк-собака гладив її щоку, легко, мов пташиною пїр'їною. Це вдруге, але вона була спокїйна. Готувалася ступити неймовїрний крок у короткотривалу самотнїсть, просто в запаморочливу пустку, але знала, що впорається. Тїєї митї вона лежала тихо, дивлячись у стелю, дивлячись крїзь усе, наче нїщо не могло їй завадити. Тодї губи поволї розтулилися, на них майнула легенька усмїшка, вона заплющила очї й померла. За вїсім хвилин пїсля нього. Вїсім хвилин вона була самотньою.

Уночі менї знову наснився Пїнон.

Ми опинилися посеред неозорої крижаної пустелї, вочевидь, десь у полярному рїгонї. Наш корабель розтрощили льоди, і ми йшли пїшки. Однак не полюс був нашою метою.

Невеличка експедицїя: Паскаль Пїнон і його Марїя, я, К. з дружиною, хлопчик та Рут Б. Гарненька Рут несла в руцї коробку-капелюшницю, вперше мала щасливий вигляд, базїкала з головою в коробцї; вони наче врештї вїднайшли одне одного, а все минуле забулося. Бїльше нїяких сварок. Чисте повітря, високе сонце. Ми крокували швидко, майже без напруги, майже летїли вперед над крижаною пустелею, наче не їснувало нїяких перепон. Ми ледь торкалися ногами криги.

Пїнон простував першим, високо несучи свою подвїйну голову. Марїя водила очима навсїбїч.

Як швидко ми йшли. Як невагомо. Як легко рухалися. З безтурботною усмїшкою, наче наперед знали. Так легко йшли не лише через небачену бїлизну, захоплення могуттям крижаних торосїв, нас пїдганяло вїдчуття спїльноти, вїдчуття неймовїрної приязнї, вїдчуття, що ми багато чого навчилися одне вїд одного. Ми раптом збагнули, що є одним органїзмом, що нам, разом, усе пїд силу, бо лише разом ми — людина. Разом досягнемо мети, досягнемо нечуваних висот.

То було вїдчуття спокїйного щастя й рїшучостї, кожний готовий був прийти на допомогу їншому. І Рут, і хлопчик, і К. з дружиною, і я, і Паскаль з Марїєю. Разом ми одна людина.

Ми знали, куди йдемо. Всї вже давно побачили вдалинї знамення:

альбатроса, який кружляв високо в небі. Ген у високості, за тисячу метрів над землею, він, здавалося, зависнув у повітрі — так спокійно шугав.

Туди ми прямували.

Як спокійно було, як тихо... Ми мов пливли вперед, тримаючись за руки й усміхаючись.

І ось, раптом, опинилися на місці. Дійшли до крижаної могили. Її виявив Пінон. Звісно, він, бо ж ішов першим, він мав знайти її для мене. Він показав рукою. Очі Марії гарячково закліпали, вона глянула на могилу, потім — на мене. Я відчув, як хлопчик торкнувся моєї руки, ніби хотів мені допомогти чи сказати, щоб я не боявся. Але я анітрохи не боявся.

Ми прийшли, сказав Пінон.

Я зразу впізнав того, хто там лежав. Чоловік випростався на спині на дні крижаної могили. То був тато, як на посмертній фотографії. Там його покинули італійці. Вони зняли з нього майже весь одяг, забрали його їжу, вирубали труну в білій з голубуватим полиском, майже прозорій кризі й поклали його там іще живого. Відтепла вода замерзла тонкою скоринкою, але скоринка була прозорою, видно було його розплющені очі, він дивився просто в небо, крізь матову крижану оболонку.

І Пінон сказав: Ось ти й прийшов. Тепер твоя черга.

Він подав мені пташине перо. Біле, я впізнав його. Схилившись, я помітив: птах у небі шугав у високості так неквапно, що його обриси вкарбувалися на крижаній скоринці, вималювали його контур на кризі. Я схилився, подихав на скоринку, обережно провів по ній пташиним пером.

Крижаний птах поволі розтанув, проступило обличчя, і то був я.

Примітки

1

Фінн Адольф Ерік Юхан Мальмгрен — шведський геофізик, учасник кількох океанографічних і арктичних експедицій, автор робіт з фізичних і хімічних властивостей морського льоду (прим. перекл.).

2

До речі (фр.).

3

Сильні почуття (англ.).

4

Батько родини (англ.).

5

Руді Дучке — німецький марксистський соціолог і політик. Найвідоміший лідер західнонімецького і західноберлінського студентського руху 1960-х рр. (Прим. перекл.).

6

Йозеф Ервін Бахманн вчинив у Німеччині замах на лідера студентського руху Руді Дучке, випустивши в нього три кулі 11 квітня 1968 року. Бахманна було визнано винним і засуджено. Він покінчив

життя самогубством в 1970 році, відбуваючи покарання (прим.
перекл.).